

העולים על הצאן⁷⁴, וכבר ידע כי זה הוא אסור להסתכל בנאוף ובעופות בשעה שנזקקין זה עם זה⁷⁵. וא"כ איך אמר המלאך שא נא עיניך וראה. וע"כ הבין יעקב כי לצורך דמיון ומשל נאמר לו. כמו שנאמר להושע קח לך אשת זנונים⁷⁶, והלך ועשה הכל בנבואה⁷⁷. וכן יעקב נשא עיניו בחלום וראה את העתודים העולים על הצאן, כמו שנאמר ויהי בעת יחם הצאן, והבין כי הוא צווה לעשות דבר להיות סבה לנס*. והיה הדבר ההוא ענין נראה לעין, ועל ידי כן יתקיים הנס. וכן מצינו בהרבה ענינים ובהרבה נסים שעשה הקב"ה לישראל, כמו שמצינו בענין העי שאמר לו הקב"ה ליהושע שים⁷⁸ לך אורב לעיר מאחריה*. וכן מצינו שאמר לו למשה עשה לך שרף ושים אותו על נס⁷⁹. וכן דבר נא באזני העם וישאלו איש מאת רעהו וגו'⁸⁰, דבר אל בני ישראל וישבו וגו'⁸¹, וכתוב ואמר⁸² פרעה לבני ישראל נבוכים וגו', וכתוב וחזקתי⁸³ את לב פרעה וגו', וכן הרבה ענינים בתורה. וכמו כן צוה ליעקב לעשות דוגמא לראיה*, לפיכך עשה מה שעשה. ומפני מה צוה השם לעשות דוגמא לזה הענין, ומפני מה נכתב ענין המקלות, זהו באמת מה שאמר הכתוב כי אל דעות ה' וגו'⁸⁴, עשה כדי ללמד לבני אדם שיטהרו עצמם בשעה שיזדקקו עם נשותיהן, כי כפי המחשבה יהיה העובר*. וזה שאמרו לעולם יקדש אדם את עצמו בשעת תשמיש*. וכן היה בענין המקלות כשהיו הצאן מתחממות והמקלות לעיניהם היו עובריהם מצטיירים בצורת המקלות המצטיירות בלב הצאן. ומזה המעשה יש ללמוד זה הענין בלי ספק. ועל כן נכתב בתורה זה הענין, שאם הבהמה שאין לה דעת להכיר הדבר ותועלתו או הזיקו ולהתבונן בו ואינה עושה אלא מכח הטבע אף על פי כן מחשבתה ורעיונה אל הצורות המצטיירות בלבה באותה שעה יש לה כח להתלבש באותו מעשה, האדם שהוא בעל חכמה ויודע לצייר במחשבתו על מה שירצה הן טוב והן רע ויודע לכוין לאותו ציור, אין ספק בזה שהוא צריך לטהר עצמו באותה שעה. ועל זה ועל כיוצא בזה אמר שלמה ומותר האדם מן הבהמה אין⁸⁵.

ואחר שבא זה לדינו נאמר מפני מה הקדים יעקב ואמר ויהי בעת יחם הצאן וגו', ולבסוף אמר ויאמר אלי מלאך האלהים בחלום וגו' שא נא עיניך וגו'⁸⁶. ולא יתכן לומר שאחר שראה זה יעקב חזר המלאך ואמר לו שא נא עיניך. ולמה עשה כן כדי שלא להפסיק מאמר המלאך אשר בשבילו קרא אותו ולסיים דבריו במה שהיה צריך לומר לו: עתה קום צא מן הארץ וגו'⁸⁷.

ונחזור לעניננו לפי שהיה יעקב אבינו עליו השלום אמתי לכך נתנה לו מדת האמת להעיר⁸⁸ עליו מהדוגמא מה שאמר הכתוב לא יעקב יאמר עוד שמך וגו'⁸⁹.

74 בראשית לא, יב. 75 עבודה זרה כ, ב. 76 הושע א, ב. 77 כשיטת הרמב"ם במורה נבוכים ב, מו.
78 יהושע ח, ב. 79 במדבר כא, ח. 80 שמות יא, ב. 81 שם יד, ב. 82 שם ג, ג. 83 שם ד, ד.
84 שמואל"א ב, ג. 85 קהלת ג, יט. 86 בראשית לא, י—יב. 87 שם יג, ג. 88 להעיר, כן נכון לפי ר"ו, ובס"ש: להעיר. 89 שם לב, כט. — לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל כי שרית

לשמר מלבן שלא ירמהו (שם). כפי המחשבה יהיה העובר. על יסוד רעיון זה האריך רבינו ב"אגרת הקודש" שלו (עיין במבוא שם). לעולם יקדש אדם את עצמו בשעת תשמיש. בלשון זה גם ברבינו בחיי שם (וגם ברקאנטי ויצא ד"ה ויקח לו יעקב מקל, המביא סוף הענין שלפנינו), אבל בגמרא לא מצאתי לשון זה, אלא בשבועות יח, ב, איתא המקדש עצמו בשעת

ירא בכל ההר, לא שלטה בהן עין הרע ולא נשתברו (שם). להיות סבה לנס. כדי שיתקיים הנס על ידי מעשה הטבע (שם). מאחריה. וכיון שכל מלחמותיהם של ישראל היו על ידי נס מה להם לאורב, אבל צוהו שיעשה דבר שיהיה סבה לנס (שם). לעשות דוגמא לראיה. לעשות הדבר ולהתנהג בחכמת הטבע בענין המקלות לא לרמות את לבן חס ושלוש אלא

אלהים, המלאך. אנשים, עשו לבן. כלומר לא יאמרו עוד שקבלת הברכות במרמה אלא בשררה ודין. וכן לא יאמרו שרמית את לבן כי אם באמת ובתמים עשית מה שעשית. אלו הם הענינים שבשבילם נתנה מדת האמת ליעקב. ונתן המשפט לדוד, כמו שכתוב אלהים משפטיך למלך תן וגו'⁹⁰, ואומר וימלוך דוד על כל ישראל וגו'⁹¹. והמשפט הזה שנתן לדוד נקרא עוז, שנאמר ויתן עוז למלכו⁹², והוא מדת הדין. וענין משפטיך * כענין שכתבתי * תשמרו*. ולפי שנתנו אלו המדות לאבות, לכך אז"ל האבות הן הן המרכבה⁹³, ואין אבות אלא ג'⁹⁴, ואין מרכבה פחותה מד', כמו שנראה מזה הפסוק שנאמר ותעלה ותצא מרכבה ממצרים * וכו', ומי הוא הרביעי דוד. ורבותינו לא הזכירוהו כמו שלא הביאו ראיה * אלא מאברהם ויעקב. אבל בארבעתם מצינו שנתחד שמו של הקב"ה על כל אחד ואחד להקרא אלוה, ולא לזולתם. ומה שאמר הכתוב ויחל משה את פני ה' אלהיו * נאמר על אמונתו באלהות. וכן ויתפלל יונה אל ה' אלהיו⁹⁵, וכל הדומה לאלו נאמר על האמונה ולא שנתחד שמו עליו להקרא אלהי משה, אלהי יונה. וכן מה שנאמר אלהי אליהו⁹⁶ תפלת אלישע היתה, אבל הוא לא קרא עצמו אלהי אליהו, כמו אלהי אברהם יצחק ויעקב ודוד. והחכם ר' יצחק ז"ל היה רגיל לומר * אלהי דוד ובונה ירושלים. ועל הענין הזה אמר יעקב אלהי אבי אברהם ואלהי אבי יצחק⁹⁷, ולמה עשה זה, לפי שאע"פ שכבר הבטיחו, שנאמר והנה אנכי עמך ושמרתיך⁹⁸, עם כל זה היה ירא שמא יגרום החטא, לכך לא רצה להכנס לפנים מן החסד, והכל הוא דין וקו היושר. אבל כשבא לברך את אפרים ומנשה נכנס לפנים ממנו ויצא דרך קו האמצעי והמשיך הברכה. ואחר שאמר יברך את הנערים⁹⁹, חזר וברכן משלו ומשל אבותיו כמו שאמר ויקרא בהם שמי ושם אבותי. אבל תחלה הזכיר הבורא * וקראו במדת הדין. זהו ענין האבות הן הן המרכבה, ודבר שלא הזכירו רז"ל אלא האבות שהן אברהם יצחק ויעקב, שאין קורין אבות אלא לג' אלו, ולא הזכיר דוד. ולא פי' יחזקאל מקום פני הנשר אם מלפניו אם מלאחוריו או לצדדין. ר"ל ימין האריה או לשמאל השור. ולכל משכיל וחכם הזהיר לגלות עניני המדה ההיא, ואין מוסרין סוד העיבור¹ אלא למי שיש לו מסורת החכמה בידו. זה פירשתי לפי הענין האמתי על דרך הקבלה הנכונה שקבלתי במאמר האבות הן הן המרכבה.

עם אלהים ועם אנשים. 90 תהלים עב, א. 81 שמואל ב' ח, טו. — ויהי דוד עושה משפט. 92 שמואל ב' י. 93 בראשית רבה מז, ח. 94 ברכות ט, ב. 95 יונה ב, ב. 96 מלכים ב, יד. 97 בראשית לב, י. 98 שם כה, טו. — ועיין לעיל פרק א. 99 שם מח, טז. 1 עיין

רבה מז, ח) ויעקב (שם פב, ז), וכן מבואר להלן בדברי רבינו. ומיצחק לא הביאו ראיה. ומכל מקום מצינו שנתחד שמו של הקב"ה עליו, והיה מהמרכבה, וכן הוא לדוד. ולכן מצינו: אלהי דוד (מלכים ב' ח). את פני ה' אלהיו. שמות לב, יא. — והיה משמע שגם על משה נתיחד שמו של ה'. אבל זה נאמר רק על אמונתו וכו'. היה רגיל לומר. בחתימת הברכה בא"י בונה ירושלים, היה אומר: בא"י אלהי דוד ובונה ירושלים. — ומצאתי סמך לדבריו בירושלמי ברכות ד, ה: בתפלה אלהי דוד ובונה ירושלים. הזכיר הבורא. האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו וגו' (בראשית מח, טו).

תשמיש הויין לו בנים זכרים. — ורבינו בחיי מוסיף: „וקדושה זו היא טהרת המחשבה שלא יחשוב באשה אחרת ולא בדברים אחרים רק באשתו“. וענין משפטיך. אלהים משפטיך למלך תן. כענין שכתבתי. שהוא נקרא עוז, והוא מדת הדין. תשמרו. שלא לשכוח, כי הוא מפתח להבנת הרבה פסוקים, וכן כותב רבינו להלן: „קראו המשפט דין כמו שקראתיו ופירשתיו למעלה“. ועיין להלן פט"ז. ותצא מרכבה ממצרים. בשש מאות כסף וסוס בחמשים ומאה (מלכים א' י, כט). למדנו שהמרכבה בארבע סוסים (רש"י שם). שלא הביאו ראיה. שהאבות הן הן המרכבה, אלא מאברהם (בראשית

ולפי פשט האגדה יש לומר שלא היתה כונתם באמרם האבות אלא על אברהם ויעקב לבדם. כמו שהביאו ראיה משניהם, או לפי שלא מצאו ראיה מפורשת אלא בשניהם, כמו ויעל אלהים מעל אברהם². והנה ה' נצב עליו³, ויעל מעליו אלהים⁴. וכן מצינו במקום אחר שקראו לאברהם ויעקב לבדם אבות. באמרם⁵: בתשרי נולדו האבות, ופי' אברהם ויעקב. אבל יצחק בפסח נולד, כאמרם: בפסח נולד יצחק. ואפשר שלא היתה כונתם באמרם האבות הן הן המרכבה על האבות לבדם ועל דוד, אלא על כל צדיק וצדיק שידבק במדה אחת ממדותיו של הקב"ה. אבל הזכירו האבות שדבקו באותן המצות הנוראות שהעולם מתקיים בהם: חסד, שנאמר עולם חסד יבנה⁶. וכתוב עמודי שמים ירופפו וגו'⁷. ובפירוש אמרו⁸ על ג' דברים העולם עומד על האמת ועל הדין ועל השלום שנאמר אמת ומשפט שלום וגו'⁹. קראו המשפט דין כמו שקראתיו, ופירשתיו למעלה. וגדול כח האמת שנאמר צדקתך צדק לעולם וגו'¹⁰. ואומר תורת אמת היתה בפיהו¹¹. ואל תתמה במה שאמרו ז"ל האמונה כוללת כל תרי"ג מצות, כמו שאמרו¹² בא חבקוק והעמידן על אחת שנאמר וצדיק באמונתו יחיה¹³ ולא אמר בא דוד והעמידן על אחת שנאמר וכל מצותך אמת¹⁴. או כמ"ש כל מצותיך אמונה¹⁵. כי זה היה לפי שלא באו רבותינו לדבר זה אלא מצד השכר והגמול, כמו שאמר יחיה*, כלומר חיי העולם הבא. וכן הוא אומר אשר יעשה אותם האדם וחי בהם*, וחי בהון לחיי עולם. ודבר זה לא פירשו דוד, על כן אמרו בא חבקוק והעמידן על אחת. לפי שאין האמונה לבדה כוללת כל המצות האחרות אלא שהאמונה כוללת אותם כאחד וכל אחד ואחד כוללת את כולן. אבל הזכירו האמונה שהיא שורש גדול. וגדול כח האמת שהוא רמזו בשם בן ד' אהי"ה שנאמר למשה בסנה שעולה בגימטריא כ"א. ואם תרבה החשבון כ"א פעמים כ"א יהיו תמ"א מנין אמ"ת. וכדי שלא יהיה הדבר הזה רחוק בעיניך הריני מפרש אותה בפרשה אחרת¹⁶ בפני עצמה. ואתחיל מתחלת הפסוק שהוא ומשה היה רועה, ומה שיתגלגל עמה.

ונשוב לעניננו ונאמר. אפשר שיהיה דעת רז"ל במאמר האבות על כל צדיק וצדיק שידבק במדה אחת ממדותיו כמו שכתבנו למעלה. וטעם זה הענין כי האדם כשנפטר מן העולם אם צדיק הוא נדבק בזכויותיו שנאמר והלך לפניך צדקך¹⁷. ואם רשע הוא נדבק בחובותיו שנאמר ולא שמע אליה לשכב אצלה להיות עמה¹⁸. לשכב אצלה, בעולם הזה, להיות עמה, בעולם הבא¹⁹. וכן הוא אומר בעצתך תנחני וגו'²⁰, התי"ו לנוכח בלשון זכר. ויש לפרש אותה בנסתר בלשון נקבה. ויהיה פי' הפסוק כך: בעצתך תנחני, בעולם הזה, ואחר כבוד תקחני, כמו ואחר באו משה ואהרן²¹. כלומר אחר שתנחני בעצתך בעולם הזה, כבוד תקחני בשעת מיתתה. ויהיה כבוד לשון נקבה. וכן בסודם אל תבא נפשי בקהלם אל תחד כבודי²². או יהיה פירוש: אחר כן, אתה, כבוד תקחני, וכן אל תחד, אתה, כבודי. ועל דרך הפשט²³ אחר כבוד שתכבדני בחיי תקחני, כלומר תמיתני, כמו כי לקח אותו אלהים²⁴. ויש מפרשים אחר כבוד תקחני

לעיל פרק ד בביאורים ד"ה היורע סוד העיבור. 2 בראשית יז, כב. 3 שם כח, יג. בענין יעקב. 4 שם לה, יג. 5 ראש השנה י, כ. 6 תהלים פט, ג. 7 איוב כו, יא. 8 אבות סוף פרק א. 9 זכרי' ה, טז. 10 תהלים קיט, קמב. 11 מלאכי ב, ו. 12 מכות כד, א. 13 חבקוק ב, ד. 14 תהלים קיט, קנא. 15 שם פו. 16 להלן בפרק יח. 17 ישע' נח, ח. 18 בראשית לט, י. 19 עבודה זרה ה, א. 20 תהלים עג, כד. — ואחר כבוד תקחני. 21 שמות ה, א. 22 בראשית מט, ו. 23 הוא ביאור הראב"ע, שכתב: ואחר שתעשה לי זה הכבוד אז תקחני. 24 בראשית ה,

יחיה. וצדיק באמונתו יחיה. וחי בהם. ויקרא יח, ה. ותרגם אונקלוס: וחי בהון וכו'.

אתה, כלומר תנחני תחלה ואחר כבוד תקחני אתה. ואין ספק כי העולם הזה מעין העולם הבא. ועל זה הדרך נוכל לומר כי הצדיקים שידבקו בשכינה בשמו יתברך, כי הדבק נקרא על שם המדה שהוא דבק בה, כענין מה שאמר הכתוב הולך את חכמים יחכם וגו' ²⁵, אע"פ שיש לנו פירוש אחר אין זה סותר את זה. שאין ספק כי הדבק בו נקרא על שמו כמו שאני עתיד לפרש בפסוק ה' בשמים הכין כסאו ²⁶. כי הדבקות וההשגה נקרא על שם ענינים ועל שם פנימיותם, כגון כסא והיכל והדום ודביר וכיוצא בהן. ואולי יקשה לך בראותך בהרבה מקומות בתורה שיקרא החיצון בשם הפנימי וענינו מוכיח עליו שהוא חיצון, וכן יקרא הפנימי בשם חיצון וענינו מוכיח עליו שהוא פנימי. הענין הוא על דרך אהרן ומשה, משה ואהרן ²⁷. או על דרך שהדברים כולם כלולים זה בזה, הפנימי בחיצון והחיצון בפנימי. או על שם שכל אחד מהם סובב כל אשר ממנו, וכולל עמו כל הדברים. כמו שתראה בגלדי הבצלים שהם סובבים זה את זה, והגלד העליון יקרא בית או היכל או דביר או מעון לגלד אשר תחתיו וכל אשר בתוכו למטה. הגלד השני לשאר הגלדים אשר בתוכו למטה, וכן הג' וכן הד', וכן כלם עד האמצעי. נמצאים כולם נקרא בית והיכל ודביר ומעון לאמצעי. והאמצעי יקרא כסא והדום לכולם, והסמוך לו מלמעלה יקרא כסא והדום לאשר מלמעלה ממנו, וכן כולם עד הגלד העליון. ומן האמצעי ולמטה מתהפך הענין, מה שיקרא למעלה מן האמצעי בית וכיוצא בו, אשר למעלה ממנו יקרא כסא. וכיוצא בו לאותו דבר עצמו, כי העליון למעלה תחתיו למטה, שכן דרך כל דבר עגול שיש בתוכו דבר עגול כמוהו. וכן אתה אומר בענין הגלגלים, וכן בענין חכמת אלהות. ויש מקומות הרבה בתורה שהן כך. והנסתר אשר באלו נאמר על מדה מן המדות, או נפרש אותן המעלות שלא כפשטן.

והנני מפרש בכאן שני פסוקים שבהם בית והיכל ודביר והם יהיו פותרין לשאר מקומות והשמות. מה שכתוב ואני ברוב חסדך אבוא ביתך ²⁸, למעלה מן החסד, והקב"ה הוא ביתו של עולם. אשתחווה אל היכל קדשך, למעלה מן החכמה הנקראת קדש. ביראתך, זהו רחמים ותחנונים. ענין אחר: אבוא ביתך, נאמר על סוף היחוד המתיחד והמתפשט למטה לד' ראשים, שנאמר ומשם יפרד והיה לארבעה ראשים ²⁹. ואין לשון בי"ת הסמוכה לאל"ף ראוי שיקרא בית. אשתחווה אל היכל קדשך ביראתך, ראש הדבר הנקרא אמת*. ויתכן לומר אבוא ביתך, על האמת, לפי שאמר ברוב חסדך, והוא סמוך לו שנאמר חסד ואמת נפגשו צדק ושלוש נשקו ³⁰. היכל קדשך, הכבוד המתכבד ממקומו, כמו שסמך לו "קדשך". ביראתך, היא חכמה כמו שנאמר הן יראת ³¹ ה' היא חכמה וגו'. זהו פי' בית והיכל. ומה שאמר שמע קול תחנוני בשועי אליך ³², מפורש הוא על מנת שתבין מהו קול דברים אתם שומעים וגו' ³³. או יתכן שהוא נאמר על הקול הנשמע מבין האותיות. ולפי דעתי זה ³⁴ שאמר הכתוב קולי שמעה כחסדך ³⁵, בנשאי ידי אל דביר קדשך, והוא מלשון ידבר עמים תחתינו ³⁶. שהיה פנימי יותר מכולן ולמעלה מן הקדש. ואפילו יהיה כפשוטו אינו סותר דברינו. והדום, אין ספק כל משמעותו חיצון יותר מכסא אלא אם כן נוכל להוציא מפשוטו. וכן מעון כפשט בית והיכל. אך אם יש

כד. 25 משלי יג, כ. 26 תהלים קג, יט. 27 אהרן ומשה, שמות ו, כו. — משה ואהרן, שם ז, ו. ועיין ברבינו בחיי שם ו, כו. 28 תהלים ה, ח. 29 בראשית ב, י. 30 תהלים פה, יא. 31 איוב כח, כח. 32 תהלים כח, ב. — בנשאי ידי אל דביר קדשך. 33 דברים ד, יב. ועיין רקאנטי ואתחנן ד"ה וידבר ה' אליכם מתוך האש. 34 זה, כן בד"ו (זש"ה), ובס"ש: מש"ה. 35 תהלים קיט, קמט. 36 שם מז, ד.

להוציאו מפשרו נאמר כי הוא ענין שפעת מים מלשון וצאצאי מעיך כמעותיו³⁷. או מלשון מעוז, כלומר נתינת כח, או עניה*, או מעיים³⁸. כתב החכם ר' עזרא ז"ל כבר ידעת מהו מדת הדין ומדת הרחמים והכל נקרא כסא לתשובה, וזהו כונן למשפט כסאו³⁹ כסאך אלהים עולם ועד⁴⁰, ישבת לכסא שופט צדק⁴¹, כסאך לדור ודור⁴², אלהים ישב על כסא קדשו⁴³, מאחז פני כסא⁴⁴, זולתי הכתרים הנקרא מענין מעונה, וזהו מעונה אלהי קדם וגו'⁴⁵ ע"כ. ולי נראה כי מעונה היא החכמה, ותוספת הה"א רמז לה' שמות שיש לנשמה: אלהי קדם ומתחת זרועות עולם. ואינם סמוכים, וכמשפט אדם שנת אנוש⁴⁶. על כן ויגרש מפניך אויב⁴⁵, שכל זמן שרוח הקודש שורה בעולם הרמוז בפסוק זה ישראל מתעלים ומצליחים ואויביהם כלים. ויאמר השמד, מל' האמירך⁴⁷, כלומר האמר והשמד על השונאים להשמידם ולהאבידם. ואמרו מעונה אלהי קדם, הוא מעונו של עולמו ואין עולמו מעונו⁴⁸. ודומה למה שכתב בספר הבהיר למה ב' סתומה מכל צד*, כמו שכתבתי בפ"ק⁴⁹. ובירושלמי⁵⁰ מפני מה מכנים שמו של הקב"ה וקורין אותו מקום, לומר שהוא מקומו של עולם וכו'. ר' הונא בשם ר' אמי אמר כתיב מעונה אלהי קדם, לומר שהוא מעונו של עולם וכו'. ר' יוסי בר חלפתא אמר כתיב ויאמר ה' הנה מקום אתי⁵¹, שהוא מקומו של עולם וכו'. א"ר בשם ר' יעקב ה' במ סיני בקדש⁵², לא מסתברא אלא קדש בסיני*, לומר שהוא מקום של עולמו וכו'.

פרק טז

הצדיקים הדבקים נקראים מרכבה, אך האחד יקרא לבדו כסא כמו המושג אליו, שאין דרך האחד להקרא מרכבה שאין מרכבה פחותה מד', והמרכבה כוללת הכסא והחיות, והכסא אע"פ שהוא כולל הכל הוא תאר מיוחד למדה אחת אי זה מהן שתהיה. והמדות נתנו לאבות, כמו שנאמר תתן אמת ליעקב חסד לאברהם⁵³. ועוד כתיב תנה עוזך לעבדך וגו'⁵⁴, וכתיב אלהים משפטיך למלך תן⁵⁵ וגו', ותתן לי מגן ישעך וגו'⁵⁶, וישעך במקום זה מדת הדין, כי התיבות הנזכר במקום אחד למדת הדין לבד נזכר במקום אחר לרחמים, והכל לפי הענין ולפי הצורך. כמו השם הנכבד בן ד' אותיות שהוא נאמר ברוב המקומות על הרחמים, ופעמים נזכר על הדין. ושם של אדני שהוא מדת הדין, ונזכר על הדין בהרבה מקומות, פעמים שהוא נזכר על הרחמים. והוא שאמרו גדולים צדיקים שמהפכין מדת הדין למדת הרחמים, והרשעים מהפכין מדת הרחמים

37. ישע' מח, יט. 38. מעיים, כן ג"כ בד"ו. ואולי צ"ל: מעיון. 39. תהלים ט, ח. 40. שם מה, ז. 41. שם ט, ה. 42. איכה ה, יט. 43. תהלים מז, ט. 44. איוב כו, ט. 45. דברים לד, כה. 46. דברי הימים א, א. 47. דברים כו, יח. 48. בראשית רבה כח (בשינוי סדר הדרש, אבל עצם הרעיון שם). 49. בפ"ק, כן ג"כ בד"ו, אבל ברור שצ"ל: בפ"ה. — כי שם בתחלת הפרק מובא ענין זה, ובפ"ק ליתא. 50. ובירושלמי, תחלת מאמר זה בבראשית רבה סח, יא. ובמתנות כהונה שם ציין לירושלמי מכות פ"ב, ולפנינו ליתא. ועיין ב"הלכות ירושלמי להרמב"ם ז"ל" לה"ר שאול ליברמן, עמ' סו, שמביא בשם שלמה וידר שצאצא בכ"י נניזה קטע מן הירושלמי מכות, ושם נמצאות כל הפסקאות האלה. 51. שמות לג, כד. 52. תהלים סח, טז. 53. מיכה ז, כ. 54. תהלים פו, טז. 55. שם עב, א. 56. שם יח, לו.

או עניה. או "מעון" הוא מלשון ענייה. למה ב' סתומה מכל צד. ברור שזו הגירסא הנכונה (ולא כפי שנדפס בספרים וגם בד"ו: למה ס' סתומה). והכוונה למה דאיתא בספר הבהיר אות יד: למה ב' סתומה מכל צד ופתוחה מלפניה.

למדת הדין⁵⁷, על דעת הפי' האחד מב' הפירושים שיש לי בזה המאמר. וכן כל שאר המדות, זולתי המדות שפירושן כמשמען כמו חסד ושלום ורחמים והדומה להם, שלא יתכן לומר שהם נאמרים על הדין. אך יתכן לומר כי הם מדות הרחמים הבאות מכח הדין, ואותו החסד הוא בדין, וכן שאר המדות הדומות לאלו. או נאמר כי הדין נוהג שיתנהג העולם או האדם עם חברו בחסד. ולא יתכן לומר כי הבורא מרחם שלא כדין, כי אין לפניו משוא פנים, וכשהוא מרחם בדין הוא מרחם. ואמרו ואכנס לבני לפני משורת הדין⁵⁸, אם לא היה לפניו הדין כך לא היה אומר כך. וזהו שאמרו⁵⁹ היה הכסא מתמוטט עד שסמכו בחסד. וחסד הוא לפני משורת הדין, ולולא החסד לא היה עולם מתקיים ולא נברא, שנאמר עולם חסד יבנה⁶⁰, ואומר והוכן בחסד כסא⁶¹. נמצא שיש לו מן הדין להתנהג עם כל בריותיו בחסד וברחמים עד שתתמלא סאתם או עד שתכלה זכותם הראוי להם בעולם הזה. וישעך שאמר דוד הוא מדת הדין, לפי שסמך לו וימינך תסעדני⁶², והוא מדת הדין, כדכתיב מימינם ומשמאלם⁶³, ואמרו רבותינו ז"ל⁶⁴ וכי יש שמאל למעלה, והא כתיב ימינך ה' נאדרי בכח ימינך ה' תרעץ אויב⁶⁵, אלא אלו מלמדים זכות ואלו מלמדים חובה. ויהיה זה הפסוק, ר"ל ותתן לי מגן ישעך, מסכים עם הכתוב שאומר אורי וישעי⁶⁶. לפי הדרך הזה יהיה פשט הכתוב כך: נתת לי למגן ולצנה ישעך, קרא שם כחו ישעי. ויתכן לומר כי מלת מגן של ישעך רמז לומר פני שמאלית, כדרך המגן להיות בשמאל, ויהיה ישעך נאמר על האמצעי שלא כדרך הכתוב שאמר ה' אורי וישעי, שאין אור אלא תורה שנאמר כי נר מצוה ותורה אור⁶⁷. ויהיה ראייה לזה מה שקראו דוד להקב"ה שמש ומגן שנאמר כי שמש ומגן ה'⁶⁸, ושבעים פנים לתורה.

ואמר הכתוב וענותך תרבני⁶⁹, ופי' ענותך גתינת כח, ועוד מלשון אענה את השמים⁷⁰, ובמשנה: הכל לפי הענוה⁷¹. ויש שגורסים ענוה בוי' * ופי' מה שתענה הארץ, כך כתב הרמב"ם ז"ל בפירוש המשניות שלו במסכת פאה. וראיה לזה הפי' מה שכתוב בספר שמואל וענותך תרבני⁷², בתולס על הנו"ן *. ודומה לענין זה אע"פ שאינו על דרך זה, הוא שאמר דוד כל פעל ה' למענהו⁷³. ומדה זו שנתנה לדוד נקראת עזו, שנאמר ויתן עזו למלכו⁷⁴. ואומר בעוזך ישמח מלך⁷⁵. ואומר תנה עוזך לעבדך⁷⁶. ואומר במדרש⁷⁷ אין עזו אלא תורה, שנאמר ה' עזו לעמו יתן⁷⁸. והיא תורה שבעל פה, על כן אמר במקום אחר, אין עזו אלא תפילין⁷⁹, כמו שאני עתיד לבאר⁸⁰. ואומר ה' מלך גאות לבש⁸¹, היא החכמה העליונה. לבש ה' עזו התאזר, היא העשירית, ויהי' פי' עזו לבש

57 בראשית רבה לג, ד: אוי להם לרשעים שהם הופכים מדת רחמים למדת הדין, אשריהם הצדיקים שהם הופכים מדת הדין למדת הרחמים. — ובלשון שלפנינו לא מצאתי. 58 ברכות ז, א: ואכנס להם לפני משורת הדין. 59 מדרש תהלים פט, ב. 60 תהלים שם. 61 ישעי' טז, ה. 62 תהלים יח, לו: ותתן לי מגן ישעך וימינך תסעדני. 63 מימינם ומשמאלם, כן נ"כ בדר"י, והוא בשמות יד, כב, בענין ישראל כשירדו לים: והמים להם חומה מימינם ומשמאלם, אבל ברור שלפסוק זה לא יתכן כלל דרשת חז"ל: וכי יש שמאל למעלה וכו'. אלא ברור ישע"ל: מימינו ומשמאלו, והוא במלכים"א כב, יט: וכל צבא השמים עומד עליו מימינו ומשמאלו. על זה שייך שפיר דרשת חז"ל. 64 תנחומא משפטים, טו. 65 שמות טו, ו. 66 תהלים כז, א. 67 משלי ו, כג. 68 תהלים פד, יב. 69 שם יח, לו. והוא סוף הפסוק של ותתן לי מגן ישעך וגו'. 70 הושע ב, כג. 71 פיאה א, ב. 72 שמואל"ב כב, לו. 73 משלי טז, ד. 74 שמואל"ב ב, י. 75 תהלים כא, ב. 76 שם פו, טז. 77 ויקרא רבה לא, ה: עזו זו תורה. — ובלשון רבינו מוכח בזבחים קטז, א. 78 תהלים כט, יא. 79 ברכות ו, א: ובזרוע עזו, אלו תפילין. 80 להלן פרק כב. 81 תהלים צג, א.

פרק טז
ענוה בוי"ן. כי יש מי שגורס ענוה בבי"ת, הנו"ן. הרי ש"וענותך תרבני" הנאמר בספר פירושו שהפיאה גיתנת לפי גודל הגרגרים או תהלים הוא מלשון אענה את השמים. בחולם על

עוז והתאזר בו. ויש לומר כי מלת עוז סמוכה, עוז של התאזר, שהוא * ו' מאות י"ג בגי' תרי"ג. ויהיה "התאזר" רמז לתורה שבכתב, ועוז רמז לתורה שבעל פה, שהיא עוזה ועטרה שלה ולא ניתנה ליכתב, רמז לזה שאמר הכתוב כל כבודה בת מלך פנימה ⁸², כלומר נסתרה ונעלמה מעין. וכבר אמרו שאסור להסתכל בקשת ⁸³, הוא מראה ⁸⁴ דמות כבוד ה', והוא מקום הציץ. כך קבלתי בשם החסיד ר' יצחק בן הרב הגדול ר' אברהם ז"ל. ולפי דבריו ראיה גדולה לזה מה שאמרו ⁸⁵ ציץ מכפר על עזות פנים, כתיב הכא והיה על מצחו תמיד ⁸⁶, וכתיב התם ומצח אשה זונה היה לך ⁸⁷. וכמה נאה וראוי לפתח בו קדש לה', וראוי הוא להיות של זהב משום שנאמר ממשבצות זהב לבושה ⁸⁸. וכתב החכם ר' עזרא ז"ל ⁸⁹, ועוז פניו ישונא ⁹⁰, כמו ומלך פניו, כי כבר ידעת מלת עוז הוא מדת שר הפנים, עכ"ל. ועל המדה הזאת אמר דוד רגלי עמדה במישור ⁹¹, שאני זכאי לפניך יש לי לברך אותך בתוך קהל ועדה. ויהיה פירוש רגלי, כמו הרגיל אצלי.

פרק יז

כבר נתבאר ⁹² לנו שהחכמה שנתנה לשלמה היא מדת הדין, והיא לב שומע שבקש ממנו ⁹³ כדכתיב, וה' נתן חכמה לשלמה כאשר דבר לו ⁹⁴. והיא אות ה"א שבה נברא העולם, ולפי שנברא בה' רמזו במתן תורה, ולמה כן לפי שהתנה הקב"ה עם מעשה בראשית שיחזירם לתהו ובהו ⁹⁵. ובשעה שקבלו ישראל את התורה רמז בנתינתה בריאת העולם, כלומר נתקיים הענין והתנאי. ולא הה"א בלבד רמז, אלא ששת ימי בראשית וי' מאמרות, ול"ב פעמים שהזכיר שם של אלהים במעשה בראשית, כולם נרמזו במתן תורה. כיצד, בה' נברא העולם, בה' קולות נתנה התורה. ולדברי האומר ז' ולדברי האומר י' ⁹⁶ נאמר כי ה' חומשי תורה היו כנגד הה', וה' קולות הללו ראו אותן ישראל שנאמר וכל העם רואים את הקולות ואת הלפידים ⁹⁷. ובספר הבהיר ⁹⁸: אמר ⁹⁹ מאי דכתיב וכל העם רואים את הקולות ואת הלפידים, וכי קולות נראין, אלא וכל העם רואים את הקולות שאמר ¹ דוד קול ה' על המים, קול ה' בכח ². ואומר בכח ידי עשיתי ³. ואומר אף ידי יסדה ארץ ⁴. קול ה' בהדר, ואומר הוד והדר פעלו וצדקתו עומדת לעד ⁵. קול ה' שובר ארזים ⁶, זו קשת שמשברת עצי ארזים ועצי ברושים. קול ה' חוצב להבות אש ⁷, זה שעשה שלום בין האש ובין המים שחוצב כח האש ומונע אותה מללחוד המים גם מונע להבתו ⁸. קול ה' יחיל מדבר ⁹, שנאמר ועושה חסד למשיחו לדוד ולזרעו עד עולם ¹⁰, יותר מן המדבר. קול ה' יחולל אילנות ויחשוף יערות ובהיכלו כלו אומר כבוד ¹¹, וכתיב השבעתי אתכם בנות ירושלים בצבאות או באילנות השדה ¹².

82 שם מה, יד. 83 חגיגה טז, א. 84 יחזקאל א, כח. 85 זבחים פח, ב. 86 שמות כח, לח.
87 ירמיה ג, ג. 88 תהלים מה, יד. 89 הוא המקובל ר' עזרא. 90 קהלת ח, א. 91 תהלים כו, יב.
92 לעיל פרק יד. 93 מלכים א, כט. 94 שם ה, כו. 95 שבת פח, א. 96 ולדברי האומר ז'... בשמות רבה כח, יד: רבי יוחנן אמר קול אחר נחלק לשבעה קולות (וכן מרומז הענין ברמב"ן עה"ת, וע"ע להלן מה שמביא מספר הבהיר). — י, לא מצאתי. 97 שמות כ, טו. 98 ספר הבהיר אות מה (הוצ' מרגליות). 99 אמר, שם: אמר מר. 1 שאמר, שם: אותו קולות שאמר. 2 תהלים כט, ג—ד. 3 ישעיה י, יג. 4 שם מה, יג. 5 תהלים קיא, ג. 6 שם כט, ה. 7 שם ז. 8 גם מונע להבתו, בספר הבהיר: וגם מונע מלכבותו. וברקאנטי (יתרו ד"ה וכל העם רואים): מונע המים מלכבותו. 9 תהלים כט, ח. 10 שם יח, נא. 11 שם כט, מ. 12 שיר השירים כ, ז.

שהוא. מלת התאזר, בגימטריא תרי"ג.

הא למדת בה' קולות * נתנה התורה, ובכולם נגלה אדון עולם עליהם וראום, והיינו דכתיב וכל העם רואים את הקולות. וכל זה נבין אותו כמשמעו. קול ה' בכת, שהביא עליו ראייה אף ידי יסדה ארץ, אותו פי' אף ה'*, וימיני * מוכיח עליו. קול ה' בהדר, אחר שהביא עליו הוד והדר פעלו אין אנו צריכים לפרש אותו כי הוא מפורש מאד. קול ה' שובר ארזים פירשו אותו זו קשת, ופירוש ונראתה הקשת אשר יהיה בענן. קול ה' חוצב להבות אש זה שעושה שלום בין האש והמים, מפורש הוא כי שלום שמו של /הקב"ה¹³, ואע"פ שיש לפרש בענין אחר אין בזה המקום דרך לנטות ימין ושמאל. קול ה' יחיל מדבר הביא עליו לדוד ולזרעו עד עולם, ופי' אור זרוע לצדיק¹⁴. ויהיה השביעי ידוע*, או ירצו לומר כי ועושה חסד למשיחו לדוד, הוא פירוש יחיל מדבר. וגם כן לא היו צריכין לפרש השביעי. וזה יותר נכון.

ואע"פ שראו מן הקולות מה שראו, אומר אני שלא שמעו מהן אלא אחד שנאמר קול דברים אתם שומעים¹⁵, ואומר אחת דבר אלהים שתיים זו שמעתי¹⁶. וכן מצינו בפי' בהעתקת המורה¹⁷. ודע כי האדם מדבר בעשר ענינים שהם מפורשים במקרא ואלו הן שתי עינים שנא' קורץ בעיניו¹⁸. בתארו, שנאמר הכרת פניהם ענתה בם וחטאתם כסדום הגידו לא כחדו¹⁹. ואומר מדוע פניכם רעים²⁰. ובמראהו, שנאמר איש האלהים בא אלי ומראהו כמראה וגו'²¹. ומהיכן ידעה שהוא איש אלהים, אלא במראהו. הרי ד'. ודבור הפה הרי ה'. שתי ידיים דכתיב מורה באצבעותיו²², הרי ז'. ושתי רגלים דכתיב מולל ברגליו²³, הרי ט'. ובהליכתו דכתיב וגם בדרך כשהסכל הולך לבו חסר ואמר לכל סכל הוא²⁴. וכמו כן יאמר חלי הוא. הרי עשרה ענינים שבהם ינדע ויגיד האדם איזה דבר שיהיה. וכן יבין מהם מה שראוי להבין מהם. ועכ"פ כי אדם למעלה * על כן אמרו כי רואים היו אותם בשכינה ולא שומעים זולתי קול אחד ששמעו וראו, כמו שמתוך תנועת השפתים יובן הדבור אע"פ שלא נשמע. נמצא דבור הפה נראה ונשמע, והאחרים נראים ואינם נשמעים, זהו לפי הפשט. או נוכל לומר שלא היה אפילו אחד מהם נשמע. ומה שאמר הכתוב השמע עם קול אלהים וגו' כאשר שמעת אתה ויחי²⁴, ואומר קול דברים אתם שומעים²⁵, נוכל לפרש אותם לשון הבנה, כמו לא תשמע לשונו²⁶. ונראה כי בשתי דעות אלו נחלקו רז"ל אם נראו ונשמעו כולם או לא נשמע מהם אפילו אחד. כמו שנמצא במדרש שיר השירים²⁷: ישקני מנשיקות פיהו²⁸, אמר ר' יוסי²⁹ מלאך היה מוציא הדבור מפי הקב"ה על כל דבור ומחזירו על כל אחד מישראל, ואמר לו מקבל אתה עליך הדבר³⁰ הזה, כך וכך דינים יש בו כך וכך עונשים יש בו, כך וכך גזרות יש בו, כך וכך מצות יש בו קלין וחמורין יש בו. והיה ישראל

13 שבת י, ב. 14 תהלים צו, יא. 15 דברים ד, יב. 16 תהלים סב, יב. 17 מורה נבוכים ב, לג. מבאר שם שרק קול אחד שמעו והוא הקול אשר השיג משה וכל ישראל ממנו אנכי ולא יהיה לך וכו'. 18 משלי ו, יג. 19 ישעיה' ג, ט. 20 בראשית מ, ז. 21 שופטים יג, ו. 22 משלי ו, יג. 23 קהלת י, ג. 24 דברים ד, לג. 25 שם יב. 26 שם כח, מט. 27 שיר השירים רבה א, יג. 28 שיר השירים א, ב. 29 ר' יוסי, במדרש שם: ר' יוחנן. 30 הדבר, שם: את הדיבור.

שמים" (רקאנטי שם). וימינל. כמו שנאמר

אחריו: וימיני טפחה שמים. השביעי ידוע. הקול השביעי, קול ה' יחולל אילות, והביא עליו באילות השדה, כבר ידעת כי האילה רמז לשכינה (רקאנטי). כי אדם למעלה. פירש אדם העליון וכו' (באור הלבוש לרקאנטי ואתחנן מר, א. ועיין ברמב"ן ואתחנן עמ' שסב,

פרק יז

בה' קולות. כן ג"כ בד"ו. ובספר הבהיר שם (אות מה): בשבע קולות (וכן ברקאנטי יתרו ד"ה וכל העם רואים). וכן מסתבר, שהרי שבע קולות מוזכרים במזמור הבו לה', כנוצר לעיל. אותו פי' אף ה'. כלומר ידי "השמאלית והרמז למדת הגבורה וע"כ אמר אחריו וימיני טפחה

אומר לו הן, וחוזר ואומר לו מקבל אתה עליך אלהותו של הקב"ה והוא אומר לו הן. מיד היה נושק אותו על פיו הדא הוא דכתיב אתה הראת לדעת³¹, ע"י שליח. ורבנן אמרין הדבור עצמו היה מחזור על כל אחד ואחד מישראל ואומר לו אתה מקבלני עליך, כך וכך דינים יש בי, כך וכך עונשין יש בי, כך וכך גזרות יש בי, כך וכך מצות יש בי, קלים וחמורים יש בי, והיה ישראל אומר לו הן, וחוזר ואומר מקבל אתה עליך אלהותו של מקום, והוא אומר הן, היה הדבור נושקו על פיו. נמצא לדברי ר' יוסי לא שמעו מהם אפילו דבור אחד אלא מפי המלאך שמעו, ועל ידי המלאך ראו מה שראו. ולדברי רבנן הדברות עצמן דברו להן וראו אותן. ואם לא ייטב בעיניך זה שפירשתי בעשרה קולות כי על כל פנים היו נשמעים כלם, עשרה קולות יש בברואים והם נשמעים, ותוכל לומר כי הם כנגדם עשרה קולות של מתן תורה. ושבעים פנים לתורה.

לנחזור לעניננו ונאמר כי חמשה חומשי תורה היו כנגד ה' של בריאת העולם. ועוד דבר אחר שהזכיר שמו * בה' דברות הראשונות בלבד, ולא בשאר הדברות. ובי' מאמרות נברא העולם, וכנגדם עשרה קולות במתן תורה. ולדבר האומר ז' *, ולדברי קאומר ה', היו י' הדברות כנגד י' מאמרות. בששה ימים נברא העולם, בששי בסיון נתנה התורה³². ל"ב פעמים הזכיר שם האל"ף למ"ד במעשה בראשית. ח' פעמים הזכיר שם של ד' אותיות בי' הראשונות *, ח' פעמים ד' שהם ל"ב אותיות, ורמזים בב' אותיות: א' בראש התורה, בי"ת של בראשית, ואחת בסוף התורה, למ"ד לעיני כל ישראל³³. לפי שנכללה כל התורה ואמר ומשפטים ב"ל ידעום³⁴. פי' תחלה אומר מגיד דבריו ליעקב לא עשה כן לכל גוי. דבריו וחוקיו ומשפטיו, כנגד תורה נביאים וכתובים, אבל הודיעם לישראל. ועוד הודיעם משפטים ב"ל, כלומר ל"ב מדות שהתורה נדרשת בהן. ואלו הן ל"ב נתיבות התורה, והם הנקראים תורה שבעל פה וחכמה שיש להבין באומר בל ידעום ולא אמר לא ידעום. ועל ל"ב נתיבות אלו רמז הכתוב מלא אותם חכמת לב *. וזהו ענין קונה לב וחסר לב³⁵, שאין משמעותו לב ממש, כי מי שאין לו לב לא יקנה מאחר, גם לא יחיה מי שהוא חסר לב. וכנגד ח' אזכרות שיש בי' הדברות יש בתורה טמא וטהור, אסור ומותר, חייב ופטור, פסול וכשר. וכנגד ח' פנים אלו נאמר בתורה כי יפלא ממך דבר וגו' דברי ריבות³⁶, הרי ח' *. ועל ידם הוזהיר הכתוב וקמת ועלית³⁷. וכנגדם אמר דוד אלפ"א בית"א בח' פנים³⁸. והבטיחה התורה שלא ישבתו ח' דברים ואלו הן זרע וקציר וקור וחום וקיץ וחורף ויום ולילה לא ישבותו³⁹. ואם תרצה לומר כי לא ישבתו נאמר על יום ולילה, גם הוא טוב. ויהיה פשט הכתוב: עוד כל ימי הארץ זרע וקציר וגו', אלו ששה כנגד ששה סדרי משנה, ויום ולילה לא ישבותו כי בהתמדת היום והלילה הבריות מתקיימות. וה' דברות האחרונות אע"פ שלא הזכיר שמו בהן שהוא עולה בגי' כ"ו, יש בהן כ"ו תיבות מלא תרצח עד אשר לרעך. ולפי שהוצרך להזכיר שמו ח' פעמים בי' הדברות מתברך הבוטח בו בח' ברכות, כמו שנאמר ברוך

31 דברים ד, לה. 32 שבת פו, ב. כדעת רבנן. 33 דברים לד, יב. 34 תהלים קמו, כ. 35 קונה לב, משלי יט, ח. — חסר לב, שם יא, יב. 36 דברים יז, ח. 37 הוא מזמור קיט. 38 בראשית

ובבאורנו (שם). שהזכיר שמו. ה' אלהיך, בחמש דברות הראשונות. האומר ז'. בז' קולות נתנה תורה, וכן לדברי האומר בה' קולות נתנה (עיין לעיל ריש פרק זה) היו עשרה דברות כנגד וכו'. בי' הראשונות. שמונה פעמים הזכיר שם הויה בעשרת הדברות הראשונות, ואלו

[אוצר החכמה]

הגבר אשר יבטח בה' ³⁹. שניה, והיה ה' מבטחו. כלומר לא יבוש מן הבטחון. ואין כפל לשון, כי אין בכל התורה כפל ללא צורך. קל וחומר מלשון קצרה, שהרבה מקומות יש בתורה שמוציא דבר מגונה מפיו כדי לתפוש דרך קצרה, זולתי מקומות מעטים שמאריך בלשוננו תיבה או שתיים או יותר כדי שלא יוציא דבר מגונה מפיו ⁴⁰. ולמדנו בזה שני דברים. האחד שלא יוציא אדם דבר מגונה מפיו כל היכא דכי הדדי נינהו. והשני שאם יצטרך להוסיף בדברו יותר מט' אותיות * אין לו לחוש, והרי הוא מוציא דבר מגונה מפיו בהיתר. ואינו צריך להוסיף יותר מח' אותיות. אבל אם רצה להחמיר עד י"ו * תבא עליו ברכה. ואם בלבך * רמז לי"ו בתורה לתפוש דרך קצרה, איך יתכן להיות בה דבר ולשון ללא צורך. ובאמת צריכין אנו לומר כי יש בתורה על כל פנים כפל לשון ללא צורך. שאם לא כן לא היה נמצא הכפל בדבור בני אדם הממהרים לדבר עד שכוללים דברים פעמים ושלש. וכי לזה הענין, אם יהיה הכפל במקום אחד ללא צורך בשאר המקומות יהיה כפל לצורך ענין. וגם המקום ההוא האחד אין ראוי לומר עליו שהוא ללא צורך לפי הטעם שכתבתי בו, והוא בעבור שימצא הכפל בלשון בני אדם, נמצא כולם לצורך. על כן אמרתי כי יהיה ה' מבטחו ברכה שניה היא. ג', והיה כעץ שתול על מים ⁴¹. ד', ועל יובל ישלח שרשיו. ה', ולא יראה כי יבא חום. ו', והיה עלהו רענו. ז', ובשנת בצורת לא ידאג. ח', ולא ימיש מעשות פרי. ומי שבטחנו על בשר ודם נתקלל בח'. א', ארור הגבר אשר יבטח באדם ⁴². ב', ושם בשר זרועו. כלומר יצטרך לבריות ולמתנת בשר ודם וצופה לטובה המגעת אליו מאתם, ועל כן ישים בשר זרועו. ג', ומן ה' יסור לבו. כלומר ולא תהיה תפלתו נשמעת, והוא צועק ואינו נענה ומתיאש מן הרחמים. ד', והיה כערער בערבה ⁴³. ה', ולא יראה כי יבא טוב. ו', ושכן חררים במדבר. ז', ארץ מלחה. ח', ולא תשב. ח', ברכות וח' קללות כנגד ח' פעמים שהזכיר שמו ב' הדברות. שנאמר במקום אחר מלא כל הארץ כבודו ⁴⁴. ונאמר חסד ה' מלאה הארץ ⁴⁵, לומר כי החסד נקרא כבוד. ושמעתי מי שהיה קורא אותו כבוד ראשון. וקורא הגבורה כבוד שני. והרבה דברים נקראו כבוד נסתר. והנעלם מן ההשגה ושאינן בלבו לחקור אותו, נקרא כבוד, שנאמר כבוד אלהים הסתר דבר ⁴⁶. והחכמה נקרא כבוד שנאמר כבוד חכמים ינחלו ⁴⁷. כענין הכתוב בספר הבהיר ⁴⁸: מאי ניהו מלא כל הארץ כבודו, אלא כל אותה ⁴⁹ שנבראת ביום א' שהיא למעלה כנגד ישראל מלאה ⁵⁰, ומאי ניהו חכמה, דכתיב כבוד חכמים ינחלו, עד כאן. וכתיב ומארצו יצאו ⁵¹, ומדאורייתא נפקו, שנאמר ובלב כל חכם לב נתתי חכמה ⁵². והנשמה נקראת כבוד, שנאמר למען יזמרך כבוד ⁵³. ואומר עורה כבודי ⁵⁴. והגוף נקרא כבוד, שנאמר וכבודי לעפר ישכן סלה ⁵⁵. ויש מפרשים ⁵⁶ כי הוא נאמר על הנפש. ואינו נכון שכבר הזכיר ואמר ירדוף ⁵⁷ אויב נפשי,

ה. כב. 39 ירמ' יז, ז. 40 פסחים ג, א—ב. 41 ירמ' יז, ח. 42 שם ה. 43 שם ו. 44 ישעי' ו, ג. 45 תהלים לג, ה. 46 משלי כה, ב. 47 שם ג, לה. 48 ספר הבהיר אות קל (הוצ' מרגליות). 49 כל אותה, שם: כל אותה ארץ. 50 כנגד ישראל מלאה, שם: כנגד ארץ ישראל מליאה מכבוד השם. 51 יחזקאל לג, כ. 52 שמות לא, ו. 53 תהלים ל, יג. 54 שם נו, ט. 55 שם ז, ו. 56 ויש מפרשים, פירוש זה נמצא בראב"ע שם. 57 שם שם.

נגע לנגע. ו"דברי ריבות" גם כן שנים, הרי שמונה. יותר מט' אותיות. כרב פפא (פסחים ג, א) דאמר תשע אותיות עקם הכתוב ולא הוציא דבר מגונה מפיו שנאמר וכו'. עד י"ו. כדעת רב אחא בר יעקב (שם). ורבינו שכותב: „אבל אם רצה להחמיר עד י"ו וכו'“, זה מעין פשרה במחלקות האמוראים. ולא מצאתי סמך לזה בחידושי הראשונים. ואם בלבך. להקשות על מה שאמרו רמז לי"ו אותיות בתורה לתפוש דרך קצרה. וכי איצטריך לאשמעין שהתורה תופסת לשון קצרה, וכי ס"ד שיתכן להיות בה דבר ולשון ללא צורך.

ואין צורך לכפול. והפנים לבדם נקרא כבוד, שכן מצינו שאמר משה הראני נא את כבודך⁵⁸. והשיבו לא תוכל לראות את פני⁵⁹. מתוך התשובה למדנו עיקר הבקשה באמרו הראני נא את כבודך. וכסאו של הקב"ה נקרא כבוד, שנאמר אל תנאץ למען שמך אל תנבל כסא כבודך⁶⁰. ואומר כסא כבוד מרום מראשון וגו'⁶¹, אם נפרש אותו כסא שהוא כבוד. וסוף דבר כל דבר שהוא למטה מדבר אחר נקרא כבוד לאותו דבר שלמעלה ממנו.

פרק יח

ומשה היה רועה את צאן יתרו חותנו וגו'⁶². לפי המקובל בידינו מענינו של משה רבינו ע"ה ראוי לנו לומר, כי משה היה מוכן מששת ימי בראשית להרוג את המצרי ולהיות רועה צאן, ועל כן כתיב היה רועה, ולא אמר ויהי רועה * או וירעה משה. גדול כח הצאן שמעשירות את בעליהן⁶³, ר"ל בצמר בחלב ובולדות⁶⁴. ולפיכך היה חביב הצאן לאבותינו ומקדימין אותו בכל מקום לשאר בעלי חיים. באברהם כתיב ולאברהם היטיב בעבורה ויהי לו צאן⁶⁵. וביצחק כתיב ויהי לו מקנה צאן⁶⁶. וביעקב כתיב ויהי לו צאן רבות⁶⁷. אך מה שאמר יעקב למלאכים ששלח לעשו ויהי לי שור וחמור⁶⁸, ואח"כ הזכיר הצאן *, עשה כן בכונה לב' ענינים. הא' לרמוז לו רמז שכבר נולד לו יוסף שהוא שטנו של עשו, דכתיב ובית יוסף להבה⁶⁹, לפי שיוסף נקרא שור דכתיב בכור שורו הדר לו⁷⁰, לפיכך פתח בשור. זהו ענין א'. והענין הב'. לפי שלא רצה לפתוח לו בצאן לפי שעל ידי הצאן זכה לברכות * שנאמר לך נא אל הצאן וגו'⁷¹, לפיכך לא רצה לפתוח לו בצאן. וכשחזרו המלאכים כתיב ויחץ את העם אשר אתו ואת הצאן וגו' *. וכן אחר שנתרצה אליו וקבל מנחתו כתיב אדני יודע כי הילדים רכים והצאן וגו' *. בב' מקומות אלו הקדים הצאן לשאר המקנה, ואין קפידא בדבר בב' מקומות אלו. הא' שלא היה בפני עשו. והב' לפי שכבר נתרצה לו. ומה שהקדים במנחה הצאן כדכתיב עזים מאתים⁷² וגו', והכל נקרא צאן כדכתיב בפסוק מן הכבשים ומן העזים תקחו⁷³, וכתיב משכו וקחו לכם צאן⁷⁴. וכתיב ואם מן הצאן קרבנו מן הכשבים וגו'⁷⁵. עשה כך כדי להפחידו, לומר: אתה בא להלחם בי ולא תוכל, שכבר ברכני אבי שהבאתי לו מטעמי גדיי עזים ואמר לי הוה גביר לאחיק⁷⁶, ולך אמר את אחיק תעבוד⁷⁷. אבל תחלה כששלח המלאכים לא רצה לפתוח בצאן שלא יהא כמקניטו. והזכיר במנחה אתונות עשרים⁷⁸ באחרונה לומר: עתיד אתה ליפול בידי בימי משיחנו

58 שמות לג, יח. 59 שם כ. 60 ירמי' יד, כא. 61 שם יז, יב. 62 שמות ג, א. 63 חולין פד, ב: א"ר חסדא מאי דכתיב ועשתרות צאנך (דברים ז, יג) שמעשרות את בעליהן. 64 עיין רש"י שם פד, א, ד"ה ויקח עתודים. 65 בראשית יב, טז. 66 שם כו, יד. 67 שם ל, מנ. 68 שם לב, ו. 69 עובדי' א, יח. 70 דברים לג, יז. 71 בראשית כז, ט. 72 שם לב, טו. 73 שמות יב, ה. 74 שם כא. 75 ויקרא א, י. 76 בראשית כז, כב. 77 שם מ. 78 שם

פרק יח

ולא אמר ויהי רועה. כמו שאמר ויהי הבל רועה צאן (בראשית ד, ב) או שיאמר וירעה את צאן (רבינו בחיי שמות ג, א, ד"ה וע"ד הקבלה). וברקאנטי (בראשית ד"ה ותהר ותלד את קין): הסוד המקובל בענין הבל גדול מאד, נרמז בפסוק ומשה היה רועה. ופירש הלבוש: ורומז לסוד הגילגול, והוא מלשון הרמב"ן ז"ל. ואחר כך הזכיר הצאן. והיה ראוי שיקדים הצאן כי כן דרך הכתובים להקדימן וכו' (רבינו בחיי וישלח שם, המעתיק כל הענין שלפנינו). זכה לברכות. לפי שעל ידי הצאן נתרוקן עשו מן הברכות וזכה יעקב בהן (שם). ואת הצאן. ואת הבקר (בראשית לב, ח). הקדים הצאן (שם). הילדים רכים ואת הצאן. שם לג, יג. גם אחר שנתרצה לו וקבל מנחתו הקדים

שנאמר בו גילי מאד בת ציון הריעי בת ירושלים הנה מלכך יבא לך צדיק ונושע עני ורוכב על החמור⁷⁹. ואם אתה סבור להלחם בי לבד, הרי לך רמז בעונה, זכרים הראוים כנגד נקבות לומר עדיין יש לי להוליד שבט, שעדיין לא נולד בנימין. בשביל זה פתח בעזים ותישים, וסיים באתונות ועירים. ענין אחר פתח בעזים ואח"כ רחלים שהיו זכרים שלהם מרובים משל אחרים, והקדים כמנהגן כי בכל עדר קודמים עזים לתישים, זה שאמר הכתוב והיו כעתודים לפני צאן⁸⁰. ואח"כ גמלים שהיו מחצה זכרים * כמו שנאמר גמלים מיניקות ובניהם שלשים⁸¹, כלומר בין כולם שלשים, נשארו פרות ואתונות שהן זכרים שלהן י', כמ"ש פרות ארבעים ופרים עשרה אתונות עשרים ועירים עשרה. הקדים הטהור ואח"כ הטמא ובכולן הקדים הנקבות לזכרים שהיו מרובות *.

ויש מפרשים לפי זמן עבוריהן הקדימן, כל שחדשיו מועטין הקדים אותו. חדשי עבורם של עזים ורחלים ה' חדשים, ושל גמלים ושל אתונות י"ב חדשים *.

ונשוב לדברינו ונאמר לפי שיש טוב והנאה גדולה מגעת מהן לבעליהן לכך היו אבותינו אנשי מקנה. ויש לומר כי מאשר ידעו אבותינו שעתידין ישראל להיות משועבדים למצריים, בחרו לרעות צאן כדי להיות רחוק בעיניהן עבודת צורת צאן כמו שהמצריים עובדים צאן, שנאמר כי תועבת מצרים כל רועה צאן⁸², או שיתנו להם מקום מיוחד כמ"ש ואמרתם אנשי מקנה היו וגו'⁸². מפני הענינים האלה היה משה רבינו ע"ה רועה צאן יתרו. וינהג את הצאן אחר המדבר. לשון אחר * אינו נופל אלא על א' מג' ענינים. ההולך אחר חבירו: וירדוף אחריו⁸³, וילך מנוח אחרי אשתו⁸⁴. וילכו אחריו זקני ישראל⁸⁵. וההולך אחר רצון חבירו כמו ויקם וילך אחריה⁸⁶, דאלישע שהוא אחר דבריה ועצתה. כך אמרו רז"ל בפרק הרוואה⁸⁷, כמו אחרי ה' אלהיכם תלכו⁸⁸. והמאחר בזמן כמו ואחר יצא אחיו⁸⁹, אחר הדברים האלה⁹⁰. ואני אבוא אחריו⁹¹. כלומר אחר שתלכי את. לפי פשט המקרא אין אחר המדבר מא' מג' פנים אלו. ודרשוהו רז"ל⁹² מלשון ההולך אחרי חבירו, ואמר שהיה הולך אחר המדבר כלומר המדבר בורח ונעשה ישוב עד שבא אל הר האלהים חורבה *. ואומר אני כי מלת המדבר אינו מדבר ממש אלא מלשון ידבר עמים תחתינו⁹³, שהוא לשון הנהגה, כלומר מתוך המרעה נתן לבו בענין הפרנסה להבין מהיכן הכל מתפרנס, ומי המתפרנסים אם הנפש או הגוף. ונכנס מענין לענין עד שהגיע להר האלהים חורבה. וכמו כן אמרו⁹⁴ אין הרים אלא אבות שנאמר שמעו הרים את ריב ה'⁹⁵, והוא מלשון הורים. לכך יש לנו לומר שגם זה

לב, טז. 79 זכרי' ט, ט. במקרא: צדיק ונושע הוא. 80 ירמ' נ, ח. 81 בראשית לב, טז. 82 שם מו, לד. 83 שם לא, כג. 84 שופטים יג, יא. 85 במדבר טז, כה. 86 מלכים ב, ד, ז. 87 ברכות סא, א: אלא אחרי דבריה ואחרי עצתה. 88 דברים יג, ה. 89 בראשית לח, ז. 90 שם טו, א. 91 מלכים א, יד. 92 רז"ל, לפי ד"ו. ובס"ש ליתא. — ודרשת חז"ל, מובא גם ברקאנטי (שמות ד"ה היה רועה) בשם ארז"ל, לא ידוע לי מקורו. ועיין תורה שלימה. 93 תהלים מז, ד. 94 שמות רבה טו, ה. 95 מיכה ו, ב.

אותו (שם). שהיו מחצה זכרים. ט"ו הזכרים וט"ו הנקבות, כי הם ובניהם שלשים בין כולם, נשארו פרות ואתונות שהזכרים שלהם שוים והם עשרה (שם, יד). מרובות. מהזכרים (שם). ושל גמלים ושל אתונות י"ב חדשים. כן ג"כ בד"ו. אבל ברבינו בחי (שם): ושל גמלים ששה חדשים, ושל פרות תשעה חדשים, ושל אתונות י"ב חדש. — ובבכורות ח, א, משמע של גמלים י"ב חדש (שהרי איתא שם:

בהמה גסה טמאה לי"ב חדש) ושל פרות תשעה חדשים (כדאיתא שם: טהורה לט' חדשים). לשון אחר. וינהג את הצאן אחר המדבר. אל הר האלהים חורבה. ברקאנטי (שמות ד"ה ומשה) אחר שמביא דרשת חז"ל זו, מוסיף: "ר"ל כי הקב"ה היה פותח לו שערי חכמה ובינה מה שלא הגיע עד עתה היו לפניו כמדבר (כלומר שעד עתה לא השיג משה את הדברים האילו אלא היו לפניו כמדבר — באור הלבוש) ועתה נעשר

רמז לאבות שהוא שני לחדס, שנאמר נותן לחם לכל בשר וגו' ⁹⁶. ואמרו ⁹⁷: לא הר חורב שמו אלא הר סיני שמו ולמה נקרא שמו חורב שמשם יצאה חורבה לעובדי אלילים. ¹²³⁴⁵⁶⁷ והוא לפי דעתי ואשר חרב גאותך ⁹⁸. כלומר ישורון החרב שאמר הוא גאותך. ר"ל מדת הדין של החרב גאותך על ישראל חלילה, אלא בשעה שישראל צדיקים שמאל נעשה ימין. וכנגד ההר הזה היא הנפש והיא האוכלת*, ואומר צדיק אוכל לשובע נפשו ⁹⁹. וכבר כתב מזה החכם ר' עזרא כפי הצורך באר היטב. ומכאן היה המקדש ראוי שם כדי להשלימו בכל הענינים הדומים לקרבנות, והוא היה בצפון.

וירא מלאך ה' אליו בלבת אש מתוך הסנה ¹. כיון שנתעסק משה בחכמה הזאת יום אחר יום שנה אחר שנה, משנכנס לבית יתרו עד אותו יום, שאי אפשר להיות פחות משתי שנים שהרי נולדו גרשון ואליעזר, ובכל שעה שהיה משה מגיע לגבול אחד מגבולות החכמה היה המדבר בורח ונעשה ישוב. כלומר היה הקב"ה פותח לו שערי חכמה ורואה שעדיין לא הגיע למה שהיה דורש עד שהגיע אל ההר הזה. מיד נראה לו מלאך ה' בלבת אש בענין הראוי למדת הדין, ועל כן נהפך המטה לנחש וידו מצורעת. ועוד אמר לו והיו לדם ביבשת ². וזה שנאמר בסוף הענין ויחר אף ה' במשה וגו'*. ונראה אליו מתוך הסנה אם נפרש אותו מענין שמו, נאמר כי רמז לו רמז לתורה שנתנה מהר סיני, כלומר סנה וסיני ענין אחד הם. ואם נפרש אותו על פי ענינו שהוא מין ממיני הקוצים כבר ידעת מה טיבם ומה ענינם והיכן שרשם. ואם נכניס אותו בגימטריא יהיה *ק"כ, רמז לשנותיו של משה שנאמר ומשה בן מאה ועשרים ³. ורז"ל אמרו ⁴ שנראה לו מתוך הסנה על שם שנאמר עמו אנכי בצרה ⁵. ויהיה המאמר הזה שמור בידך ויועיל לך במה שאני עתיד לכתוב.

וירא והנה הסנה בוער באש והסנה איננו אוכל. כל השגה שאדם משיג בין בעין בין בלב תחלתה ב' ענינים, רצוני לומר איזה מהם שישגי תחלה. והם: האחד להשיג ולהזכיר הדמיון שיש בין המושג הזה ובין מיני הנמצאים האחרים, והשני להזכיר ההפרש שיש בינו ובין שאר מיני הנמצאים. ושני הענינים האלה היו בכאן. כשראה הסנה בוער באש הכיר שהוא אש שהרי נדמה אליו בענין ההבער לאש של מטה, שהרי היה ההפרש ביניהם בענין האכילה הראויה לאש. ע"כ אמר והנה הסנה בוער באש והסנה איננו אוכל. ולפי שנדמה אליו אש* ולא היה אוכל, לפיכך קם לסור ולראות מדוע לא יבער הסנה באש. ואלו היה ההבער נאמר על האש היה אומר מדוע לא תבער האש אע"פ שמצאנו אש בלשון זכר*, אחרי רבים להטות. ועוד שהיה לו לומר בסנה*, כי בכל מקום שההבער מיוחס אל האש, המלה המורה על הפעול

96 תהלים קלו, כה. 97 שבת פט, ב. 98 דברים לג, כט. 99 משלי יג, כה. 1 שמות ג, ב.
2 שם ד, ט. 3 דברים לד, ז. 4 מכילתא דרשב"י, מובא גם ברש"י עה"ת (שמות ג, ב).
5 תהלים צא, טו.

לו יישוב". ואיתא בשינוי לשון גם ברבינו בחיי. ויסוד דבריהם להלן בדברי רבינו. וכנגד ההר הזה היא הנפש והיא האוכלת. לשון רבינו בחיי (שם): כנגדה באדם הנפש והיא האוכלת שנאמר הנפש האוכלת (ויקרא ז, יח). ויחר אף ה' במשה. שמות ד, יד. ועל כן הזכיר בסוף הפרשה ויחר אף ה' במשה, וכתוב אחריו ודבר הוא לך אל העם והיה הוא יהיה לך לפה.

ונראה בו השם למפרע וכו' שהוא מורה על מדת הדין (בחי שם). יהיה. מלת "הסנה" בגימטריא ק"כ. שנדמה אליו אש. כי כשראה הסנה בוער באש הכיר שהוא אש, והיה סבור שהוא אש גפרית של מטה, וכשהיתה דעתו כן ולא היה הסנה אוכל על כן רצה להתקרב (שם). שמצאנו אש בלשון זכר. כי אש יצא מחשבון (ירמי' מח, מה). בסנה. מדוע

בא באות ב"ת ותבער אש בעדתם⁶. ותבער במ⁷. כי בערה במ⁸, וכן רבים. ועל כן תרגם אונקלוס לא מתוקד אסנא. ומ"ש והנה הסנה בוער באש, לשון הדלקה הוא, כמו לא תבערו אש וגו'⁹, ובער עליה הכהן¹⁰. ואינו לשון כליה והשחתה. אבל לא יבער הסנה, הוא לשון כליה והשחתה כמו כאשר יבער הגלל עד תומו¹¹. ובערת הרע מקרבך¹². וכשראה משה כי יבער הסנה ואינו אוכל הכיר שיש הפרש בין האש ההוא ובין האש שלנו, ולא היה יודע שהיא של מעלה. שאלולי היה יודע לא היה סר לראות כמו שנאמר ויאמר משה אסורה נא ואראה את המראה הגדול הזה מדוע לא יבער הסנה. לפי שנתלה האש בעצם¹³ חשב כי אש הוא. וכשראה כי לא יבער הסנה. היה בעיניו משתנה משאר האש, ועל כן קם לסור ולראות מדוע לא יבער הסנה. אם נשתנה הסנה משאר העצים או האש משאר האשים.

וירא^{ה'} כי סר לראות ויקרא אליו אלהים וגו'. בכאן נקרא המלאך אלהים*. ויאמר משה וגו', כל דבור ודבור שיוצא מפיו של הקב"ה מתחלק לשבעים פנים, שהם מדת הדין ומדת הרחמים בשנים. ועל כן המלאך קורא לנביא פעמים*. ויאמר אל תקרב הלום וגו', כשבקש משה לסור ולראות מדוע לא יבער הסנה קראו המלאך וצוהו שלא יקרב אל המקום ההוא, כמו שנאמר אל תקרב הלום. ולזה המתין לדבר עמו עד שבא לראות, לא תיכף שנראה לו. וכן כדי להקדימו בלא תעשה* ואחר כך בעשה*. ואחר כך¹⁴ אנכי אלהי אביך וגו'. אל תקרב הלום, לא תעשה. כלומר אל תתחכם יותר כדי להשיג מדוע לא יבער הסנה כי לא תשיגנו, שאין הדבר תלוי בסנה אלא באש*. מה שאין כן אש של מטה שכל מה שלא יבער אינו מצד האש אלא מצד הדבר. של נעליך מעל רגליך עשה. רמז לכנסת ישראל שנאמר מה יפו פעמיך בנעלים בת נדיב¹⁵. שלא יקל ראש כנגד שכינה כמו שאמר לישראל השמר מפניו ושמע בקולו וגו'¹⁶. כי המקום אשר אתה עומד עליו וגו', פתח לו פתח להתבונן בקדש* הסמוך לו¹⁷. כמו שנאמר וישלח מלאך ויוציאנו¹⁷. ומלאך פניו הושיעם¹⁸. נמצא שעדיין לא השיג אספקלריא המאירה. וראה לדבר זה מה שאמר בענין כי ירא מהביט אל האלהים, כמו שאני כותב במקומו. ועוד ראה אחרת שגם ליהושע שנראה אליו שר צבא ה' וצוה אותו של נעליך וגו'¹⁹. ואין ספק כי לא היה בנביאים מי שיתנבא באספקלריא המאירה זולתי משה רבינו עליו השלום. ויסתר משה פניו²⁰, זכה לקלסתר פנים, כי קרן עור פניו²¹. בזכות כי ירא, זכה לוייראו מגשת אליו²². בזכות כי ירא מהביט, זכה לתמונת ה' יביט²³. זו היא אספקלריא המאירה כמו שכתבתי.

6 תהלים קו, יח. 7 במדבר יא, א. 8 שם נ. 9 שמות לה, ג. 10 ויקרא ו, ה. 11 מלכים יד, ו. 12 דברים יז, ז. 13 בעצם, בד"ו: בעצים. 14 ואחר כך, כן נכון מאד לפי ד"ו. ובס"ש ליתא. 15 שיר השירים ז, ב. 16 שמות כג, כא. 17 במדבר כ, טז. 18 ישע' סג, ט. 19 יהושע ה, טו. 20 שמות ג, ז. 21 שם לד, כט. — ברכות ז, א. 22 שמות לד, ל. 23 במדבר יב, ח.

ובמדת רחמים, כמו שאז"ל במתן תורה דיו פרצופין היה הקול יוצא, והענין הוא כי אין הקב"ה עושה דבר עד שנמלך בפמליא שלו, וידוע כי יש בהן מלמדי זכות וחובה, ועל כן הקריאה פעמים, כי הוא בהסכמת חסד ודין. להקדימו בלא תעשה. הבא ממדת הדין (רקאנטי). בעשה. של נעליך וגו' (כמו שמבאר להלן). אלא באש. כי הוא אש של מעלה (רקאנטי). פתח לו פתח להתבונן בקדש.

לא יבער האש בסנה, אלא אמר: מדוע לא יבער הסנה. בכאן נקרא המלאך אלהים. מתאים עם מ"ש הרמב"ן (שמות ג, ב) שעל דרך האמת המלאך הזה הוא המלאך הגואל, ובו נאמר ויקרא אליו האלהים, ע"ש. קורא לנביא פעמים. כדי לבאר שהקריאה ההיא ומה שנמשך אחריה הכל מהסכמת הרחמים והדין (בחיי שם ד). וברקאנטי: ויאמר משה משה, טעם הכפל הוא כי כל דבור שיוצא מפי הקב"ה נכלל במדת הדין

ראה ראיתי את עני עמי וגו'. יש בפסוק זה ג' ענינים שהם זה למעלה מזה. הראשונה ראייה. למעלה ממנה שמיעה. רצוני לומר כי כח השמיעה זך ודק יותר מכח הראיה. למעלה משתיהן ידיעה. שאין השלמת הראיה או השמיעה אלא בידיעה. לפי שאם יראה אדם דבר או ישמע קול ולא ידע מהו, כאלו לא ראה ולא שמע אותו הקול. ועל כן יבואו שני ענינים אלה בתורה במקום הבנה, כמו אשר לא תשמע לשונו²⁴. וכן ולבי ראה וגו'²⁵. והיודע דבר אחד אע"פ שלא ראה אותו ולא שמע אותו מעולם הרי הוא כאלו או ראה או שמע. והבן הענין הזה ואל תשכח אותו. ודע שלא תקרא ידיעה עד שתהא צורת הדבר הידוע חקוקה בתוך לב היודע הפרש שיש בינו ובין זולתו לכלל מן הכללים ולפרט מן הפרטים. או שתהיה עם הידיעה אמונה. וכל אמונה ידיעה מדרד ראיות מכריחות להאמין שהוא כך. והמקובל מפה אל פה נקרא אמונה, וכל אמונה צריכה ידיעה. רצוני לומר שיאמין מה שיודע. והנה פי' בזה הפסוק לומר איך ראיתי ואיך שמעתי, כי ידעתי את מכאוביו. ובזה תעמוד על כוונת איוב באמרו העיני בשר לך וגו'²⁶, לא אמר העינים לך ואם תראה אתה, אך אמר: העיני בשר לך, כלומר וכי העינים שלך בשר הם, ויהיה משמעותו בשר ממש. או יש לומר בעיני²⁷ בשר*, ויהיה משמעותו איש, כמו ובשר כי יהיה בו בעורו²⁸. ואונקלוס תרגם ארי גלי קדמי ית כיביהון. וזה דומה לפירוש היה מביט בתורה*, ראה הויות בעצמו שהיו הויות [מן²⁹ החכמה, ומתוך הויות ההם שהיו הויות החכמה מכיר שהן עתידין להגלות²⁹] כך שמעתי זה הלשון בשם החסיד ר' יצחק בן הרב ר' אברהם ז"ל. וכן היתה דעת הרב בעל מדע³⁰ באמרו מתוך שהוא יודע בעצמו יודע כל הנמצאים. אע"פ כ תמה הרב בחלק השני מהעתקת ספר המורה בפרק ששי³¹ במה שאמרו ז"ל אין הקב"ה עושה כלום עד שמסתכל בפמליא שלו³². והביא שם מאמר אפלטון כי האל ית' מסתכל בעולם השכל³³ ויאציל ממנו שפע המציאות³⁴. והביא מה שאמרו במקומות אחרים³⁵ עד שנמלך בפמליא שלו. לפיכך אין לתמוה לא ממסתכל ולא מנמלך, אע"פ שכתב אפלטון מה שכתב, כי אין דעתו המסתכל ונמלך*. ומסתכל ונמלך אינן דומין זה לזה כי יש הפרש גדול בין שניהם בין מסתכל בין נמלך, כי מסתכל נאמר על החכמה ונמלך על המדות. אבל לדעת הרב* אין הפרש ביניהם. ואמרו³⁶ ששה דברים קדמו לבריאתו

24 דברים כח, מט. 25 קהלת א, טז. 26 איוב י, ד. — אם כראות אנוש תראה. 27 בעיני, כן נכון מאד לפי ר"י. ובס"ש: העיני. — וזה משולל הבנה, כי איד זה שונה מביאור הראשון. 28 ויקרא יג, יח. [29] בר"י גורס: ומן החכמה מתוך הויות ההם מכיר, שהיו הויות החכמה שאין עתידין להגלות. — וגירסת הספרים שלפנינו מסתברא. 30 ה' יסודי התורה ב, י. 31 בפרק ששי, בהעתקת אבן תבון. ובהעתקת אל חריזי הוא בפ"ו. — ברם היות שהלשון שלפנינו נעתק מתרגומו של חריזי (עיין הערות להלן) מוכח לאמר שהשינוי מפ"ו לפ"ו נעשה מן המדפים (על שהיה תרגומו של אבן תבון נפוצ יותר משל חריזי). 32 מדרש הגדול, בראשית יא, ז. 33 השכל, כן מוכח לפי הענין וכן מפורש באל חריזי. ובס"ש (וגם בד"ו): השפל. — ואי אפשר להולמן. 34 מסתכל בעולם השכל ויאציל ממנו שפע המציאות, זה הלשון של תרגומו של חריזי. ובאבן תבון: יעיין בעולם השכלים וישפיע ממנו המציאות. — והנה היות שבהערות לפירוש הרמב"ן עה"ת הראינו במקומות אין מספר שהרמב"ן השתמש רק בתרגומו של חריזי, יהיה מזה ראיה נוספת שהספר שלנו יצא מבית מדרשו של הרמב"ן ששם היה נמצא תרגומו של חריזי. 35 סנהדרין לח, ב. 36 בראשית רבה א, ה (ועיין יפה עינים לפסחים נד, א). ועיין להלן

בתחלת נבואתו אמר לו אל תקרב הלום, כי מלת הלום רמז לשכינה, שהרי לשון מלכות הוא וכו', ולפי שהשכינה נאצלת מן הקדש פתח לו פתח להתבונן בקדש והזכיר לו אדמת הקדש (בחי'). בעיני בשר. היינו בעיני איש. היה מביט בתורה. קרוב למ"ש חז"ל: היה הקב"ה מביט בתורה ובורא את העולם (בראשית

רבה א, ב). והכוונה (כמו שמבאר להלן) מסתכל בחכמה והוא ידע, אף כאן זה שנאמר ראה ראיתי וגו' כי ידעתי, ראה הויות בעצמו שהיו הויות מן החכמה וכו'. כי אין דעתו המסתכל ונמלך. כי אין שייך לומר על דעתו של הש"י כי היא באה מן המסתכל או ממה שהוא נמלך בדעת אחרים. לדעת הרב. הרמב"ם,

של עולם, ויש מהם שעלו³⁷ במחשבה להבראות. התורה וכסא הכבוד נבראו. התורה דכתיב ה' קנני ראשית דרכו³⁸. כסא הכבוד דכתיב נכון כסאך מאז³⁹. האבות עלו במחשבה להבראות שנאמר זכור עדתך קנית קדם⁴⁰. בית המקדש דכתיב מרום מראשון מקום מקדשנו⁴¹. ושמו של משיח דכתיב יהי שמו לעולם לפני שמש ינון שמו⁴². ר' חייא בר זעירא⁴³ אמר אף התשובה שנאמר בטרם הרים יולדו וגו' תשב אנוש עד דכא⁴⁴. ראה אלה הראיות שהביאו לעלו במחשבה. הא' ראיתי*. והב' קנית. ג' מרום. ד' לפני שמש. ה' בטרם. ופי' עלו במחשבה כלומר נתפשטו ונתמששו עד שהיה כח במחשבה להשיגם כאלו אמר נתעלו והושג עילויים. וכן עלה אלהים בתרועה⁴⁵, כלומר נתעלה. כתב החכם ר' עזרא בענין המאמר הזה: מכאן נלמוד כי "מביט בתורה" שאמר היא תורה שבעל פה, ועל כל פנים המעשה יוצא כפי ציור המחשבה. ולכך הזהירו לקדש* אדם עצמו במחשבתו לכל מעשה. והנה זה מבואר, וכן הוא אומר אז ראה ויספרה⁴⁶. ובמדרש תנחומא⁴⁷: בזכות מה ברא הקב"ה את עולמו, בזכות ישראל, שנאמר קדש ישראל לה' ראשית תבואתה⁴⁸. אמר ר' אבא בר כהנא תבואתה כתיב*. ישראל עלו במחשבה כו' עד "מקום מקדשנו", פנימיות, עד כאן לשון החסיד. ונראה מתוך דבריו כי סברתו בבונה את העולם, מן אלה תולדות השמים והארץ* ואילך הוא כתב לפני מזה⁴⁹. על כל פנים קודם שיעשה הנגר הכלי הוא מצוייר בשכלו. וזהו מביט בתורה. וזהו אני חכמה שכנתי ערמה⁵⁰, ואומר לי עצה ותושיה וגו'⁵¹. וזהו הבסוד אלוה תשמע וגו'⁵². וזהו מי תכן את רוח ה'⁵³. מזה נראה כי בונה את העולם מויאמר אלהים יהי אור⁵⁴, עד אלה תולדות. ודעתי מויאמר אלהים ואילך מביט בתורה, כלומר מסתכל בחכמה, והוא ידע את מקומה⁵⁵, במדת הדין. ונמצא לשון החסיד אמר על נכון. ודעתי כי יש בפירוש "מביט" מה שיקשה לך, והשב אל לבך, כי נתעטף בשלמה וברא את הכלי. וראיה גדולה יש לי מזה שאמר⁵⁶ התורה קדמה לכסא הכבוד. על

הערה 63. 37 ויש מהן שעלו, שם: יש מהן שנבראו ויש מהן שעלו. 38 משלי ה, כב. 39 תהלים צג, ב. 40 האבות, במדרש רבה שם: האבות וישראל ובית המקדש ושמו של משיח עלו במחשבה להבראות. האבות מנין, שנאמר כענבים במדבר וגו' ראיתי אבותיכם. ישראל מנין, שנאמר זכור עדתך קנית קדם. — ועיין בביאורים חשיבות הערה זו. 41 תהלים ער, ב. 42 ירמיה יז, יב. 43 תהלים עב, יז. 44 ר' חייא בר זעירא, במדרש רבה שם: ר' אהבה בר' זעירא. 45 תהלים צ, ב. 46 שם מז, ו. 47 איוב כח, כז. — הכינה וגם חקרה. 48 בתנחומא ישן בראשית י: בזכות מי וכו'. 49 ירמיה ב, ג. 50 מזה, כן נכון לפי ו"ו. ובס"ש: זה. 51 משלי ה, יב. 52 שם יד. 53 איוב טו, ח. 54 ישעיה מ, יג. 55 שם א, ג. 56 איוב כח, כג. 57 שאמר, רב אבא בר

שכתב: "מתוך שהוא יודע בעצמו יודע כל הנמצאים", אין הפרש בדבר בין מסתכל ובין נמלך. הא' ראיתי. כן הנכון לפי ד"ו. והכוונה למה שדרשו חז"ל (מובא לעיל): אבות מנין שנאמר כענבים במדבר וגו' ראיתי אבותיכם (הושע ט, י). והיינו ראיתי טרם שנברא העולם. (ובס"ש יש פה מבוכה גדולה, שבמקום מלת ראיתי גורסים: ראשית. אבל היות שזה נדרש לתורה שנברא לפני העולם, הוצרכו לשום המלים "לעלו במחשבה" במסגרים. עוד גורסים: "הב' מאז. והג' קנית וכו'". וכל זה קשה שהרי גם הכסא הכבוד נברא לפני העולם, ולא שייך לומר שעלה במחשבה. אבל לפי גרסת ד"ו הכל ברור ונכון). ולכך הזהירו לקדש. רמז למה

שכתב בפרק טו: "ומפני מה נכתב ענין המקלות וכו' וזה שאמרו לעולם יקדש אדם את עצמו וכו', כי כפי המחשבה יהיה העובר". ומזה הענין למד רבינו לכל מעשה בני אדם. תבואתה כתיב. הכוונה מבוארת להלן בדברי רבינו: "שנכתב בה"א וקרי בוי"ו, יש אם למקרא, ופי' ישראל של מעלה, ישראל סבא של דין ושררה רמו לאצילות, ויש אם למסורת לישראל של מטה". — והלשון דלהלן ליתא במדרש, אלא הוא מן החכם ר' עזרא. מן אלה תולדות השמים והארץ. בראשית ב, ד. רק משם ואילך היה כתוב בתורה לפני בריאת העולם, כי זה שאמרו: היה מביט בתורה, היינו מפסוק זה. כן דעת החכם ר' עזרא. ודעת רבינו

דרך מה שיש לפרש בכסא הכבוד שהוא התורה. וממה שאמר ⁵⁸ מחשבתן של ישראל קדמה לכל, והקדמת התורה לכסא, לפי פירושנו שלא נקרא כסא הכבוד עד שנבראו המדות שהן כסא, שנאמר השמים כסאי ⁵⁹. וכבר קדמה התורה להקראות תורה, שכבר קדמו האותיות החקוקות רוח מרות, כמו שכתוב בספר יצירה ⁶⁰: שתים רוח מרות חקק וחצב ⁶¹ כ"ב אותיות. ואל יקשה לך באמרי כי הקדמת קריאת שם התורה תורה הוא בעבור שכבר קדמו האותיות החקוקות ברוח מרות. ודע כי משכילי רבני צרפת קוראים „לרוח מרות" התורה שבכתב לתורה שבע"פ, כך שמעתי בשם החכם ר' יצחק הצרפתי. ויש עוד אצלי שני פירושים לכסא הכבוד. האחד עיקר הפשט הנעלם מן ההמון, והפילוסופים * נסכמים באותו הפשט. והב' הוא אמצעיות התורה שבעל פה, כי כל דבר נסמך ונעזר מפנימיותו וחיצונו נקרא כבוד. אין א' מב' פירושים אלו סותר דברינו. ובמקום אחר ⁶² אמרו: שבעה דברים נבראו קודם שנברא העולם, ואלו הן: תורה ותשובה וגן עדן וגיהנם וכסא הכבוד ובית המקדש ושמו של משיח. בין כולם ט' דברים * ואומר אני כי הם קדמו להיות הח' בחכמה שהם עמה ט'. אך החכם ר' עזרא ז"ל כתב בזה: המאמר היא החכמה הנמשכת מלמעלה למטה בבנין, והיא היתה בכלל הכל. ותשובה הוא הרוח הנטוע הקו האמצעי. נראה שיש בין פירושי לפירושו כהפרש שיש בין מטה למעלה. ראיתי לפרש בזה הפסוק קדש ישראל לה' ראשית תבואתה, שנכתב בה"א וקרי בוי"ו, יש אם למקרא ופי' ישראל של מעלה, ישראל סבא של דין ושררה רמז לאצילות. ויש אם למסורת, לישראל של מטה, וזה בני בכורי ישראל ⁶³, פטר כל רחם בבני ישראל ⁶⁴.

⁶⁵ יצירה

ונחזור לעניננו ונאמר כי מה שכתבה התורה ידעתי את מכאוביו ⁶⁵, הוא על עיקר פירוש ידיעה המובן מן הפשט על פי דרך לשון ידיעה הנהוג ברוב המקרא. ויש לנו פנים אחרים בלשון ידיעה ב' וג'. ואחד מהם הוא הנכון לפי דעתי וחפש אחריו כי תמצאנו בראש, וזהו שאמר וידע אלהים ⁶⁶. אחר שראה אותם בצער המשיך בהם כח וברכה והשקה אותם כדי שיפרו וירבו, לפי שפירשו מנשותיהם כשגזר עליהם פרעה כל הבן הילוד וגו' ⁶⁷. וזה שאמרו באגדה ⁶⁸ וירא את ענינו ⁶⁹, זו פרישות דרך ארץ, כמו שנאמר וירא אלהים את בני ישראל וגו' ⁶⁸. ואל תתמה מזה, שהרי נאמר בכתוב ולא תצא אלהים בצבאותינו ⁷⁰.

ואמר אעלה אתכם מעני מצרים וגו' ⁷¹. תימה גדול הוא איך האריך הכתוב כל כך לשבח עצים ואבנים * וטרח לכפול ארץ העמים *. ועוד מי שהוא בשעבוד גדול תחת יד צריו הלא די לו שיבשרו אותו בגאולה; ואפילו על מנת לצאת למדבר, לא מקום זרע ותאנה וגפן ⁷², אלא פרנסתו בלבד, ולמה טרח הכתוב והרבה שבח העצים

כהנא, בב"ר א, ה: התורה קדמה לכסא הכבוד. 58 שם במדרש. 59 ישעי' סו, א. 60 ספר יצירה א, י. 61 וחצב, שם: וחצב בה. 62 פסחים נד, א. 63 שמות ד, כב. 64 שם יג, ב. 65 שם ג, ז. 66 שם ב, כה. 67 שם א, כב. 68 בהגדה של פסח, ומקורו ביומא ער, ב. 69 דברים כו, יז. 70 תהלים ס, יב. 71 שמות ג, יז. 72 במדבר כ, ה.

(תבואר להלן) היא שמן הפסוק: ויאמר אלהים יהי אור, היה מביט בתורה. והפילוסופים וכו'. עיין מורה נבוכים א, כח: „החומר הראשון הוא גם כן באמת תחת השמים הנקראים כסא". וע"ע שם פרק ט, ובחלק ב, כו. בין כולם ט' דברים. בין הששה דברים שנזכרו בבראשית רבה (לעיל הערה 36) ובין השבעה שהוזכרו במסכת פסחים — בין כולם ט' דברים (והשאר הוכפלו) ואלו הן: תורה, כסא הכבוד, אבות, ישראל (עיין הערה 40), בית המקדש, שמו של משיח, תשובה, גיהנם, וגן עדן. לשבח עצים ואבנים. שהארץ היא זבת חלב ודבש. וטרח לכפול ארץ העמים. להזכיר שמות העמים בפרוטרוט: ארץ הכנעני והחתי וגו'. אחרי

והאבנים. לכן אני אומר כי אין פירוש הפסוק הזה כמשמעות הפשט. ומלת ארץ סמוכה היא, ארץ של טובה ושל רחבה ושל זבת חלב ודבש. ויהיו שמות נאמרים על התורה. טובה, על שם שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם⁷³. רחבה על שם שנאמר לכל תכלה ראיתי קץ רחבה וגו'⁷⁴. ארץ שנאמר ארוכה מארץ מדה וגו'⁷⁵. זבת חלב ודבש על שם שנאמר דבש וחלב תחת לשונך⁷⁶. ופי' ואמר אל ארץ הכנעני, כלומר ארץ⁷⁷ אין-האומות ההם ראויים לשבת במקום ממשלת תורה שהיא ארץ ישראל. וזה שאמרו⁷⁸ אין תורה כתורת ארץ ישראל ואין חכמה כחכמת ארץ ישראל. ענין אחר: אל מקום הכנעני, רמז שהבטיח לאברהם שנאמר והכנעני אז בארץ⁷⁹, ובאותו זמן אמר לו לזרעך אתן את הארץ הזאת⁸⁰.

ועתה לכה ואשלחך אל פרעה וגו'⁸¹. זהו שא"ל וזה לך האות כי אנכי שלחתיך⁸². כלומר האות הנוספת במלת לכה. והיה יכול לומר לך*, הוספתי אות ה' בעבור כי אנכי שלחתיך*. ומה שאמר בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את וגו'⁸², כלומר ועוד הוספתי אות זה להודיעך דבר אחר, וזהו בהוציאך וגו' כמספר האות הזה*, על ההר הזה, שהוא סיני, וכן הוא כי בראש חדש סיון⁸³ באו מדבר סיני וחגו שם ה' ימים ובששי קבלו את התורה. ועל אותן ה' ימים אמר בהוציאך את העם ממצרים תעבדון. ואל יהיה דבר זה רחוק בעיניך לפרש אות מלשון אותיות, שהרי כך פירשו וישם ה' לקין אות⁸⁴, חקק לו אות משמו על מצחו⁸⁵.

ואמרו לי" מה" שמו" מה"⁸⁶, רמז בכאן שם בן ד' אותיות בסוף תיבות. יש לומר ששאל משה פירוש השם ומהותו. וב"פ נרמז בענין מה שכתבתי: רמזו בכאן בסוף תיבות, ואולי זה רמז למה שהשיג בכאן, והכתוב רמזו בסוף הענין בראשי תיבות: ידעתי כי דבר "ידבר" הוא "וגם" הנה⁸⁷. כנגד מעלין בקודש ולא מורידין, או לרמזו שכמו ששכינה למעלה כך שכינה למטה.

ויאמר אלהים אל משה אהיה אשר אהיה⁸⁸. דע כי בתורה ג' מעלות זו למעלה מזו. תורה שבעל פה המאושרת והמקבלת כח מתורה שבכתב. ותורה שבכתב מן האותיות, שאי אפשר שתכתב בלי אותיות. ועל זה הדרך תמצא מפורש מה שאמרו ז"ל אני אהיה עמכם בצרה זו⁸⁹, כמו שנראה אליו מתוך הסנה, ואומר אשר פדית לך ממצרים גוים ואלהיו⁹⁰. ואני אהיה עמכם בצרה אחרת. זו אמת שנאמר ותשלך אמת ארצה⁹¹, רמז לצורתו של יעקב החקוקה בכסא הכבוד, הרי היא מקלקלת לאפיהו, הדא הוא דכתיב השליך משמים ארץ תפארת ישראל⁹². כמו שאמרו⁹³ כלום הם מכעיסים אלא בשביל איקונין של יעקב שהיא חקוקה בכסא הכבוד הרי היא מקלקלת לאפיהו⁹⁴, הדא הוא דכתיב השליך משמים ארץ תפארת ישראל. ומפני זה אמר

73 משלי ד, ב. 74 תהלים קיט, צו. 75 איוב יא, ט. 76 שיר השירים ד, יא. 77 ארץ וכו', ברכינו בחיי: ואחר כך הזכיר הארץ ממש ששם עיקר התורה הזאת, הוא שאמר אל ארץ הכנעני, כלומר אתם תירשו מקום הכנעניים כי אינם ראויים לדור במקום תורה (בחי). 78 בראשית רבה טז, ז. 79 בראשית יב, ו. 80 שם ז. 81 שמות ג, י. 82 שם יב. 83 שבת פו, ב. 84 בראשית ד, טו. 85 מובא ברש"י שם, ומקורו בתרגום יונתן: אתא מא מן שמא רבא. 86 שמות ג, יג. 87 שם ד, יד. 88 שם ג, יד. 89 לשון רש"י שם, ומקורו בברכות ט, ב. 90 שמואל"ב ז, כג. 91 דניאל ח, יב. 92 איכה ב, א. 93 איכה רבתי שם. 94 הרי היא מקלקלת לאפיהו, שם: הא לכונו טרונו באפיכונו

שאמר: אל ארץ טובה ורחבה אל ארץ זבת חלב ודבש. והיה די בזה. והיה יכול לומר לך. היה לו לומר ועתה לך (רבינו בחיי שמות ג, י). בעבור כי אנכי שלחתיך. תוספת ה"א במלת

לכה היא ה"א אחרונה שבשם. כמספר האות הזה. היינו ה"א, להורות על חמשה ימים שעתידין שיחנו בהר סיני, ועל כן אמר וזה לך האות את ה"א הנוספת שהוא חשבון חמשה

הכתוב ויתן לשבי עוזו וגו' ⁹⁵, וזה המכעיסים אותי. וכבר בארתי הכתוב הזה בפרק ד' ⁹⁶ באר היטב. אמר לפניו רבש"ע דיה לצרה בשעתה ⁹⁷. א"ל כה תאמר לבני ישראל אהיה שלחני אליכם. לא הזכיר בכאן שעבוד לא של מצרים ולא של שאר גלויות. ויאמר עוד אלהים אל משה ⁹⁸. אחרי שהודיעו כל זה חזר ופירש כה תאמר לבני ישראל. חכמה ובינה הגדולה והגבורה והתפארת. זה שמי לעלם, נאה הוא שמי להיות לעולם, וזה זכרי, כמו כן לדור דור. דרך הכתוב לשבח התורה כלומר נאה השם לזכר, ונאה הזכר לשם. רוצה לומר נאה תורה שבכתב לתורה שבעל פה, ונאה תורה שבעל פה לתורה שבכתב. ונכתב "לעלם" חסר, ללמדנו שנעלם ממנו מה ששאל באמרו מה שמו, שלא השיג אמיתת אספקלריא המאירה עד עלה אלי ההרה ⁹⁹. ואע"פ שנכתב להרתם חסר*, יש אם למקרא, והוא מה שפירשנו בו. ובמלת להרתם כמו כן שנכתב חסר, שאעפ"י שיבא הדבור לנביא על ידי אחד מן השלוחים מכל מקום מלמעלה היה יוצא ועכ"א אשר כתבתי. וכאשר תבין דברי אלה ותדע מה שאמר הכתוב גם את זה לעומת זה עשה האלהים ¹, ואמרו ² כל מה שברא למעלה ברא למטה, אז תעמוד על עיקר הדברים.

יב"ד ע"ג

פרק יט

אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים ³. יודע היה הקב"ה שהיו ישראל שקועים במצרים ולמדו ממעשיהם הרעים ואמונותיהם הרעות שהיו מאמינים בהם והתרחקו מן האמונה האמתית, כמו שנאמר ואודע להם בארץ מצרים ⁴, ואומר אליהם איש שקוצי עיניו וגו' ⁵, לפיכך הודיע להם אלהותו בדבור ראשון וחזקם בדרך מופת*, לפי שאין ידיעה שלמה אלא שיש עמה האמונה מדרך המופת ⁶. כלומר חיוב הדבר מצד הכרח, שהשכל וראיותיו מכריחין להאמין בו שהוא כך. כגון יציאת מצרים, שהדבר ידוע כי בכת עליוני יצאו, ועל כרחם שלחום המצרים. וכן קריעת ים סוף ידוע כי היה בכח עליון, לומר שהוא הבורא. או שתהיה צורתו חקוקה בתוך לב היודע, כגון ידיעת האדם את הברו שמכיר אותו בצורתו ורואה אותו בעין לבו אפילו כשהוא נסתר ממנו. וכל ידיעה שהיא באחד מב' ענינים אלו תקרא ידיעה. ואם אין הידיעה באחד מהם איזה שיהיה לא תקרא ידיעה לפי שאין הדעת סובלתה. וכל ידיעה שהדעת אינה סובלתה אינה ידיעה. ודומה לזה הענין הוא מה שנהוג בדברי רז"ל כשהיה יודע אחד מהחכמים דבר שאין הדעת סובלתו ולא נראה לשכלו שכן הוא, היה אומר שלא שמע אותו הדבר מעולם באמרו: לא שמיע לי ⁷. ודבר ברור הוא שלא

(הרי היא לכם מושלך ונתונה לפניכם — מתנות כהונה). 95 תהלים עה, סא. — ותפארתו ביד צר. 96 בפרק ד, כן ג"כ בד"ו, אבל לא מצאתי שם כלום מענין שלפנינו. ונראה שצ"ל: בפרק ט"ז, שהאריך שם בענין: אין עוד אלא תורה והיא תורה שבעל פה. וזהו שמרומז כאן בפסוק ויתן לשבי עוזו. 97 ברכות ט, ב. 98 שמות ג, טו. 99 שם כד, יב. 1 קהלת ז, יד. 2 לא ידוע לי מקורו. 3 שמות כ, ב. 4 יחזקאל כ, ה. 5 שם ז. 6 מקורו במורה נבוכים א, נ: האמונה אינה רעניו הנאמר בפה אבל הענין המצוייר בנפש וכו'. 7 עירובין קב, ב, ועוד.

(שם). להרתם חסר. הכוונה לפסוק: ויאמר ה' אל משה עלה אלי ההרה והיה שם ואתנה לך את לוחות האבן וגו' להורותם (שמות כד, יב). ונכתב "להרתם" (היינו: להורותם) חסר. מכל מקום יש לומר שמשם רבינו השיג אמיתת אספקלריא המאירה, כי יש אם למקרא, להורותם קרינו. — והענין מרומז ברקאנטי סוף משפטים: להורותם חסר. הכוונה לפסוק: ויאמר ה' אל משה עלה אלי ההרה והיה שם ואתנה לך את לוחות האבן וגו' להורותם (שמות כד, יב). ונכתב "להרתם" (היינו: להורותם) חסר. מכל מקום יש לומר שמשם רבינו השיג אמיתת אספקלריא המאירה, כי יש אם למקרא, להורותם קרינו. — והענין מרומז ברקאנטי סוף משפטים:

פרק יט

וחזקם בדרך מופת. הכוונה למה שאמר: אשר הוצאתיך מארץ מצרים (כן מבואר להלן בדברי

יודע האמת עם הספק. רצוני לומר מי שיודע האמת והוא אינו מאמין שכן הוא, אע"פ שהאמת כמות שהוא יודע, כל זמן שיהיה לו ספק לא יאמר עליו שהוא יודע האמת. ואין ידיעה באחד משני הענינים הנזכרים. וידיעת דבר שהוא מפה אל פה נקראת אמונה. ועל כן כשבא הקב"ה ליתן תורה לישראל נתן להם מופת על אלהותו. ומצד המופת ההוא ידעו אותו והאמינו באלהותו. והמופת אשר נתן להם על אלהותו הוא שהוציאם ממצרים, כדכתיב אשר הוצאתיך מארץ מצרים. וכשנתן להם התורה וראו במעמד הנורא ושמעו הקול ההוא אשר החרידם כדכתיב ויהי קולות וברקים וענן כבד על ההר⁸, הכירו שיש יכולת בידו להוציאם ואי אפשר להיות זולתו. ומפני זה לא אמר אשר בראתי את העולם או עשיתי את השמים ואת הארץ, שכשיצאו ישראל ממצרים היתה אמונת המצריים בידם כמו שכתבתי, והמצריים לא היו מאמינים שיש לעולם בורא*, זהו שאמר פרעה מי ה' אשר אשמע בקולו לא ידעתי את ה'⁹, ולא היתה להם ידיעת אלהות מצד חדוש העולם ובריאתו. והיו עובדים לצורת הצאן, שהוא על צורת מזל טלה, לפי שהשמש אז הוא ראש השנה לימות החמה והוא¹⁰ בית כבודו, ולפיכך היו עובדים אותו. ועל דרך פשט המקראות אומר אני שלא היה להם אלוה לא מצד גלגל המזלות ולא מצד הכוכבים ולא מצד בריאת העולם, אלא מצד הטובה שכל מי שמטיב להם היה אצלם ראוי לעובדו. ועל זה הענין היו עובדים לצורת הצאן כדכתיב כי תועבת מצרים נזבח לה' אלהינו¹¹, בעבור שהיתה טובה גדולה מגעת להם מצד הצאן יותר מכל שאר בעלי חיים, ואין בני אדם משעבדין אותם בגופם כמו שורים לחרישה וסוסים לרכיבה. והחיות שאינן תחת ידם שאין נוחות להכבש כמו הצאן והן מזיקות לבני אדם, ואשר אינן מזיקות אינן מועילות כלום לבעליהן ואין להם בהם הנאה כלום, זולתו דבר אחד לבדו שהן מאכלן. אבל מין הצאן היה נכבד בעיניהם וראוי לעבוד צורתו מכל צורות הנבראים, שהאדם צריך לטרוח בהם ואין משועבדין בגופן אלא שמגעת מהן לבעליהן טובה בגזה וחלב וולדות, ובשביל זה היה הצאן נכבד בעיניהם וראוי לעובדו. ומזה הטעם היו המלכים עושין עצמן אלוהות* לרוב גדלן וממשלתן, והיכולת להרע או להיטיב יותר משאר האדם. כמו נמרוד שהיה עושה עצמו אלוה כמו שאומר עליו הכתוב הוא היה גבור ציד לפני ה'¹², וכמו פרעה שהיה עושה עצמו אלוה ונילוס נהרו. כמו שאמר עליו הנביא ע"ה התנים הגדולים הרובץ בתוך יאוריו אשר אמר לי יאורי ואני עשיתני¹³. ולא נמצא בתורה מי שעשה עצמו אלוה

8 שמות יט, טז. 9 שם ה, ב. 10 הוא ראש השנה לימות החמה והוא בית כבודו. כן לפי ד"ו, ובס"ש: והוא... הוא... 11 שם ה, ב. 12 בראשית י, ט, ועיין בביאור הרמב"ן שם. 13 יחזקאל כט, ג.

רבינו). והמצריים לא היו מאמינים שיש לעולם בורא. לכאורה זה סותר למה שכתב הרמב"ן (שמות ה, א): „והנה פרעה היה חכם גדול ויודע את האלהים ומודה בו“. אבל יש לומר שאע"פ שפרעה היה יודע אבל המצריים לא היו יודעים, וזהו שדייק הרמב"ן כי „פרעה היה חכם גדול וכו“. ברם עיין מה שכתב הרמב"ן בדרשת תורת ה' תמימה: „ובאותם הזמנים קודם שבא משה רבינו ע"ה לעולם... היו (החכמות) כולן רוחניות... לפי שמחמת קרבתם לבריאת העולם ולמבול לא היה שום אדם מכחיש בחדוש העולם רבינו).“

ולא ממרה באלוה, אלא שהיו מבקשין תועלות עבודת השמש וכו". הרי שלא היה שום אדם מכחיש בחדוש העולם. אלא שעדיין יש לבאר כי כל זה היה "קודם שבא משה רבינו ע"ה", אבל בינתיים כבר נתקלקלו. ושפיר יש להתאים הדברים שלפנינו, שהמצריים לא היו מאמינים שיש לעולם בורא, עם מה שנודע מדעת הרמב"ן מהנ"ל. ומזה הטעם היו המלכים עושין עצמן אלוהות. בבאורו לתורה (שמות כ, ג) כותב הרמב"ן: „כי בראותם לאחד מבני האדם ממשלה גדולה ומזלו עולה מאד כנבוכדנצר, היו אנשי